

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра церковної історії

Магістерська робота

РОЛЬ ТА МІСІЯ ДРУЖИНИ СВЯЩЕНИКА В УГКЦ У ХХ СТ.

Студентки VI-го курсу Оксани Щербак

Науковий керівник: Світлана Гуркіна

кандидат історичних наук

Львів 2019

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АІЩ – Архів інституту історії Церкви

КДБ – Комітет державної безпеки

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки

о. – отець

ОУН – Організація українських націоналістів

РПЦ – Російська Православна Церква

РСР – Радянська Соціалістична Республіка

РСРК – Рада у справах релігійних культів

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

УПА – Українська повстанська армія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів

ЗМІСТ

Список скорочень.....	2
Зміст.....	3
Вступ.....	4
Розділ 1 Огляд основних історичних подій УГКЦ в ХХ ст.....	7
1.1. Становище УГКЦ в Галичині під час Першої світової війни	7
1.2. УГКЦ між світовими війнами (1918–1939).....	10
1.3. УГКЦ в період між Другою світовою війною та розпадом СРСР	13
1.3.1. УГКЦ в умовах першої радянської окупації.....	13
1.3.2. Наступ на УГКЦ (1944-1946) та катакомбний період.....	14
Розділ 2 Становище одруженого духовенства УГКЦ в ХХ ст.	25
2.1. Життя священничих сімей на початку ХХ ст. та під час Першої світової війни.....	25
2.2. Одружене духовенство між світовими війнами та в часі Другої світової війни.....	31
2.3. Священічі сім'ї в часі катакомбної Церкви (1946-1989 рр.).....	38
Розділ 3 Дружини священників у ХХ ст. та їхня діяльність.....	49
3.1. Дружини священників у ХХ ст.: ким були та як знайомились з майбутніми чоловіками?.....	51
3.2. Громадська діяльність дружин священників та участь у парафіяльному житті	54
Висновки	62
Список джерел та літератури	65

ВСТУП

Актуальність дослідження: дана тема є актуальною сьогодні, оскільки покликана відкрити роль та місію дружини священника в одному з найскладніших періодів життя УГКЦ, адже у ХХ столітті греко-католики пережили дві Світові війни та були переслідувані за власну християнську ідентичність, внаслідок чого майже 50 років прожили у підпіллі. Осмислення образу дружини священника того часу, обставин, викликів та труднощів з якими вона стикалася, може допомогти сьогоденньому поколінню священників та їхніх дружин глибше зрозуміти своє покликання та дати відповіді на нові виклики сьогодення.

Проблематика дослідження: на жаль на сьогоденній час питанню дослідження покликання, ролі та місії дружини священника приділялось мало уваги, хоча ця тема безсумнівно є важливою та необхідною для розкриття. Тому дана праця є спробою узагальнити та висвітлити роль дружини священника у ХХ ст., що може стати поштовхом до подальших досліджень даної тематики.

Отож, *метою* роботи є проаналізувати історичні факти, які говорять про священничі сім'ї у різні періоди ХХ-го століття, а особливо в часі перебування УГКЦ у катакомбах, та на їх основі зрозуміти, якою була роль та місія дружин священників у обраному нами періоді.

Завдання, які ставимо перед собою у цій праці є наступними:

1. Оглянути основні історичні події в УГКЦ у ХХ столітті;
2. Проаналізувати служіння священничих сімей на початку ХХ ст., міжвоєнному та катакомбному періодах;
3. Узагальнити проблеми та виклики, з якими стикались священничі сім'ї;
4. Дослідити роль та місію дружин священників в житті Церкви в даний період.

У цій роботі ми використовуємо такі *методи*: хронологічно-описовий, критичного аналізу, аналітичний, компаративний, синтезу, статистичного аналізу, узагальнення, аналогії, індуктивний та методологічний принцип історизму.

Об'єктом даного дослідження є історичні факти життя греко-католицького духовенства у 1901-1991 рр.

Особи дружин священників даного періоду виступають предметом дослідження.

Хронологічними рамками роботи є період 1901-1991 рр., коли УГКЦ була офіційно легалізованою. У цій праці ми обмежимось географічними територіями Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей України.

Огляд джерел та літератури: до основних джерел даної роботи належать близько 70-ти опрацьованих нами спогадів та інтерв'ю з священниками, їхніми дружинами чи дітьми, які пережили основні події життя УГКЦ у ХХ столітті та є свідками терору, який чинила радянська влада щодо українців греко-католиків. Дані матеріали знаходяться в Архіві Інституту Історії Церкви при Українському Католицькому Університеті та у фондах Центрального державного історичного архіву у Львові. Іншими джерелами нашої роботи стали опубліковані спомини очевидців, а зокрема Й. Сліпого, М. Головінської, О. Бобикевич-Нижанківської та два томи Альманаху Станіславівської землі, де містяться цінні свідчення та історії про життя і працю парафіяльного духовенства Станіславівської єпархії.

Наукову базу роботи складають здебільшого наукові статті авторів-дослідників даного періоду, таких як Заярнюк А., Марчук В., Гуркіна С., Боцюрків Б., Дмитришин Н., Колб Н. та інші. Серед основної літератури використаної у цьому дослідженні є книги *Нарис історії церкви в Україні* С. Мудрого, *З літопису християнської України* А. Великого, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)* Б. Боцюрківа та ін.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У першому розділі розглянемо розвиток основних історичних подій греко-католицької Церкви, які відбувались на Галичині у ХХ столітті, а зокрема, її становище до Першої світової війни, у міжвоєнний та катакомбний періоди.

Другий розділ висвітлить життя греко-католицького одруженого духовенства у вказаних періодах. Тут розглянемо основні проблеми та виклики

з якими зустрічались священничі родини, а також покажемо, як вони намагались на них відповісти. У цьому розділі використаємо історії конкретних осіб, чие життя, на нашу думку, добре ілюструє особливості того чи іншого періоду.

У третьому розділі ми розглянемо постаті дружин священників. Спробуємо дізнатись ким вони були та чим займались, як вони знайомились із майбутніми чоловіками та яку роль відігравали у їхньому служінні та житті громади. Варто зазначити, що встановити інформацію про дружин священників є непростим завданням, оскільки більшість джерел зосереджені на священнику та його біографії.

РОЗДІЛ 1

ОГЛЯД ОСНОВНИХ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ УГКЦ В ХХ СТ.

1.1. Становище УГКЦ в Галичині під час Першої світової війни

Греко-католицьке духовенство Галичини в ХІХ ст. відіграло роль національної еліти, яка на початку ХХ ст. надалі залишалась опорою національного руху. Духовні особи висували свої кандидатури на парламентські та сеймові вибори, часто ставали членами партійних організацій, що вказує на тісний зв'язок з процесом націоналізації греко-католицької церкви та розвитком національного руху¹.

Початок ХХ століття для УГКЦ увінчується глобальною активною діяльністю митрополита Андрея Шептицького, який вступає на митрополичий престол 1901 року. Перші роки свого служіння Митрополит акцентує на оновленні чернечого життя: укладає устав для сестер василіянок (1909), засновує студитські монастирі (1905), запрошує до служіння на Галичині монахів редемптористів (1910), відкриває семінарії у Станіславові та Перемишлі (1906-1907) та ін.² Така діяльність Митрополита була спрямована на оновлення релігійного життя серед українського народу. Також він наставляє нових єпископів для Галичини та поселень, а зокрема, вже тепер блаженного, Григорія Хомишина, який ревно працював для піднесення духовності народу та загинув в ув'язненні після 45 років вірного єпископського служіння. Греко-католицьке духовенство відкривало крамниці, гуртки «Сільського господаря», будувало народні доми. Одним із вагомих внесків в розвиток сільського життя було створення кооперативів та кредитних спілок. Провідну роль у створенні кооперативів відіграв парох с. Струсова о. Теодор Цегельський³.

¹ Заярнюк А.- Расевич В. *Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти*// Ковчег VI, Львів (2012), 161.

² Мудрий С. *Нарис історії церкви в Україні*, Рим-Львів 1995, 340.

³ Рудянин І. *Українська греко-католицька церква у громадському житті Східної Галичини на початку ХХ століття*. // *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки*. Випуск 12, Луцьк 2007, 68.

З початком Першої світової війни у серпні 1914 року Галичина опиняється між двома вогнями – Росією та Австрією. Так триває три з половиною роки, під час яких розпочинаються репресії проти греко-католицьких священників та мирян в Галичині. Російська окупація Галичини триває з 1914 до 1915 р. та частково у 1915-1918 рр., їхні війська приходять «визволяти руських братів» з неволі німців та католицизму⁴. Для російських політиків було очевидним, що одним з критеріїв самоідентифікації українців Галичини була приналежність до греко-католицької Церкви, тому церковна політика перебувала під пильним наглядом⁵.

Російська армія приходить в Галицький край приводячи з собою і православне духовенство, яке має на меті перевести греко-католиків на православ'я, скасовується рівноправність української мови у школах та урядах, її проголошують діалектом російської, закривають читальні, українські газети та видавництва. Відтак, розпочинаються пригноблення та депортація інтелігенції та духовенства на спецпоселення у Сибір. Вже 19 вересня 1914 р. заарештовано митрополита Андрея Шептицького й вивезено в глибину Росії, до Курська, а згодом до в'язниці – монастирів у Суздалі та Ярославлі, де він пробував як в'язень до березневої революції 1917 р. Митрополією в цей час керував єпископ Григорій Хомишин⁶.

У серпні 1914 р. Микола II призначає для православних галичан архиєпископа Євлогія, який активно взявся за роботу і звернувся до галичан греко-католиків з пастирським листом, в якому відверто закликав переходити на православ'я: «...всі перестраждані під політичним і церковним ярмом повинні шукати спокою в спільності з Православною Церквою та під берлом Православного Руського Царя»⁷. Почалося масове переведення греко-католицьких парафій на православ'я. Російська влада 27 вересня 1914 видала

⁴ Мудрий С. *Нарис історії церкви в Україні*, 349.

⁵ Заярнюк-Расевич *Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти*, 162-163.

⁶ Мудрий С. *Нарис історії церкви в Україні*, 347.

⁷ РГИА СПб, ф. 797, оп. 84, отдел 2, стол 3, д. 510, л. 37. (у Заярнюк-Расевич, *Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти*, 166).

циркуляр «До питання про віротерпимість», згідно з яким кожна парафія шляхом голосування могла перейти на православ'я, якщо 75% вірних цього хотіли⁸.

Влада вдавалась до різних способів захоплення греко-католицьких парафій: ув'язнювала священників на короткотривалий термін і в той же час направляла туди православного священника; переносила богослужіння на незручний час та ін. Підозрюючи духовенство в «австрофільстві» та «мазепинстві» російська влада з вересня 1914 по травень 1915 арештувала в Галицькій митрополії 241 священника та ще 71 депортувала до Росії⁹.

З іншого боку, Галичина зазнавала утисків від Австрії, яка звинувачувала український народ в «москвофільстві», що було результатом російської пропаганди. Греко-католицьке духовенство терпіло знущання та насмішки і зі сторони австро-угорців. Австро-угорська влада стежила за політикою Росії щодо греко-католицької Церкви і робила певні висновки, тому після відступу російської армії ролі та становищу греко-католицької Церкви приділяли особливу увагу¹⁰. Отже, по закінченні війни, Галичина потребувала відновлення як матеріального та морального становища, так і церковних та духовних інституцій.

Внаслідок репресій польських та австрійських властей проти українського населення, під приводом боротьби з москвофільством, тисячі українців було вивезено в концентраційні табори Талергоф, Гмюнд, Естрегом та ін., серед яких були й греко-католицькі священники¹¹.

З відходом російської армії в 1915 р. почали відновлювати свою діяльність українські інституції, організації, видавництва та кооперативи, навчальні заклади. Греко-католицька Церква ставала на ноги під керівництвом владики Г. Хомишина, який нею управляв після депортації митрополита Шептицького. Великою проблемою був брак священників, бо багато з них були інтерновані

⁸ Центральний державний історичний архів України в м. Львові (далі — ЦДАЛ), ф. 694, оп. 1, спр. 1, арк. 7;

⁹ ЦДАЛ, ф. 146., оп. 8, спр. 1919, арк. 2-19.

¹⁰ Заярнюк-Расевич, *Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти*, 171.

¹¹ Марчук В. *Греко-католицька церква у 1914-1923 рр.* // *Український історичний журнал* № 6 (2000), 18.

австрійцями, деякі поїхали на Захід, виїхали до Росії чи перейшли на православ'я. Духовенство, яке залишилось в Галичині, опікувалось січовими стрільцями, формувавши таким чином патріотичний та моральний дух стрільців. Представники УГКЦ підтримали створення Української Держави у 1918 р. і увійшли до Української Національної Ради та активно включилися в законотворчий процес. Це були А. Шептицький, Г. Хомишин, Й. Коциловський, та ще два десятки священників. Таким чином УГКЦ влилась у державницький український рух¹².

1.2. УГКЦ між світовими війнами (1918–1939)

Західноукраїнські землі у міжвоєнний період перебували у складі трьох держав – Румунії, Польщі та Чехословаччини.

Після воєнних років, що супроводжувались величезними втратами, на Галичині розпочинає оновлюватись функціонування духовних семінарій та інших церковних інституцій.

У 1919 році Росія анексувала з галицьких земель і їх окупувала Польща. Польський уряд запровадив надзвичайний стан, який тривав до 1922 року, скасував Галицький сейм, заборонив назву «Галичина», запровадивши назву «Східна Малопольща», впровадив новий адміністративний поділ території на три воєводства: Львівське, Станіславське та Тернопільське¹³. Духовенство УГКЦ підтримувало українські національно-державні погляди і через це відносини з польською владою загострилися. Офіційно Галичина була приєднана до складу Польщі у березні 1923 року і знаходилась в умовах утиску від польських політиків та латинської Церкви. Репресії польського уряду були спрямовані на «політичне перевиховання» духовенства, яке обвинувачували за діяльність у

¹² Марчук В. *Греко-католицька церква у 1914-1923 рр.*, 21-23.

¹³ Пилипів І. та ін. *Станіславівська єпархія (1885-1939 рр.) // Життя, присвячене історії. Володимир Грабовецький: вчений, громадський діяч, людина*, Івано-Франківськ 2016, 254.

ЗУНР, а також за організацію «українського революційного руху»¹⁴. У 1919 році лише зі Станіславського воєводства було вивезено 24 священики¹⁵.

Протягом наступних 20 років, польська влада переслідувала священиків УГКЦ, ув'язнюючи їх та накладаючи штрафи, серед них за активну дипломатичну діяльність в українському питанні у 1923 році був арештований і митрополит Шептицький.

У 1923-1925 рр. завдяки греко-католицькому духовенству відбувається відновлення українських товариств «Просвіта», «Сільський Господар», «Рідна Школа», які польська влада дозволила реєструвати¹⁶.

У лютому 1925 року між Польською Республікою, яка окупувала Галицькі території, та Апостольською Столицею було встановлено Конкордат, який вступив в дію з 3 серпня 1925 р. і вноормував становище УГКЦ в межах Польщі¹⁷. Цей документ зрівняв всі церковні обряди перед державним і церковним правом, тож греко-католики мали змогу відкривати малі та великі семінарії та викладати християнське навчання у школах¹⁸. Монаші ордени, які зазнали великої шкоди під час війни і чие майно було знищене та пограбоване, тепер знову взялись до активної праці, відновлюючи свої місії. Студити утримували сиротинці, бібліотеки, школи, редемптористи відновили свій новіціят, виховну та місійну діяльність, розбудовували богословські студії, василіяни ж розпочали активно видавати книги та займатись шкільництвом¹⁹. Відновлює свою діяльність Львівська Духовна Семінарія, яка у 1929 році за підтримки митрополита Андрея Шептицького розширилась до рівня Богословської Академії, при якій діяли філософський та богословський факультети. Одними з основних джерел духовної та просвітницької діяльності греко-католиків було видання журналів та

¹⁴ Пилипів І. та ін. *Станіславівська єпархія (1885-1939 рр.)*, 259-260

¹⁵ Марчук В.- Пилипів І. *Українська Греко-католицька церква й українська держава // Українознавчі студії №2 (2000)*, 212.

¹⁶ Пилипів І. та ін. *Станіславівська єпархія (1885-1939 рр.)*, 264

¹⁷ Пилипів І. *Конкордат Речі Посполитої з Апостольським Престолом та його наслідки для ГКЦ // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Випуск 514-515, (Б.м.) 2010*, 167.

¹⁸ Мудрий С. *Нарис історії церкви в Україні*, 356.

¹⁹ Там само, 361.

часописів («Нива», «Мета», «Нова зоря» та ін.), запровадження Марійських товариств, Апостольства молитви, читалень «Просвіти», «Рідної школи», організація кооперативів та кредитних структур.

Завдяки конкордату з Апостольським Престолом, держави-окупанти, які займали українські землі у міжвоєнний період, визнавали Українську Католицьку Церкву та забезпечували їй вільне самоврядування, адміністрацію та право власності. Церква мала свободу ведення організацій, шкіл, семінарій, сиротинців, лікарень та інших харитативних закладів²⁰. Жорстоких знущань зазнало греко-католицьке духовенство у вересні-листопаді 1930 року під час пацифікації, спрямованої на розгром українського національного життя, адже польська влада вважала уніатських священників та їхні родини одними з основних антипольських агітаторів. Наслідком пацифікації стосовно духовенства були чисельні побиття, ув'язнення та розгроми парафіяльних домів та сіл: «Роботи в полі припинилися. Скрізь порозбивані солом'яні криші хат. Сокирами порубані печі, повибивані вікна. Пір'я з порозриваних перин і подушок валялося дорогою, на подвір'ях, уносилося за найменшим подувом вітру в повітря»²¹.

Верхівка УГКЦ різносторонньо реагувала на події – митрополит Шептицький їздив до Варшави на переговори, єпископи візитували села, написали пастирське послання, яке було конфісковане поляками. Конфіскація послання єпископів була порушенням конкордату, тому єпископи звернулися до Папи. Також було організовано шпитальну палату для поранених²².

Хоча в умовах польської окупації на Галичині УГКЦ часто зустрічалась з утисками зі сторони влади, проте, перебуваючи в цих умовах, українська Церква могла жити, розвиватись та зростати відповідно до своїх можливостей, а духовенство показало своє вміння працювати у складних політичних обставинах, зберігаючи національно-культурну приналежність своїх вірних.

²⁰ Великий А. *З літопису християнської України*, Рим 1977, Т. IX, 283.

²¹ Кузьмович-Головінська М. *Зарваниця. Листки споминів*, Торонто 1972, 47.

²² Скакун Р. *«Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині*, Львів 2012, 159-160.

1.3. УГКЦ в період між Другою світовою війною та розпадом СРСР

1.3.1. УГКЦ в умовах першої радянської окупації

В перший день осені, 1 вересня 1939 року, розпочинається Друга світова війна, яка триває шість років до вересня 1945 року. За перший місяць Німеччина розгромила Польщу і частина українських земель, які перебували у її складі, були окуповані німецькими та радянськими військами. 17 вересня 1939 року було здійснено окупацію земель Західної України згідно напередодні укладеного пакту Молотова-Ріббентропа між Німеччиною та Радянським Союзом, внаслідок якого Галичина та Волинь були приєднані до УРСР. Так розпочинається перша радянська окупація, яка триває до червня 1941 року²³.

З приходом нової влади відбулась націоналізація освітніх закладів, внаслідок чого Церква була позбавлена гімназій, шпиталів, притулків, шкіл та інших закладів, конфісковано монастирі, семінарії, Богословську академію. Зі шкіл було усунуто церковний елемент, влада заборонила здійснення церковних обрядів та використання релігійних атрибутів²⁴. Розпочинаються арешти та розстріли духовенства. В цих непростих умовах під владою тоталітарного режиму митрополит Андрей Шептицький докладав всіх зусиль для оборони Церкви, оскаржуючи перед владою насильства вчинені проти вірних та намагався скріпити парафіяльне життя, підтримуючи та заохочуючи священників посилити катехитичну працю серед дітей та молоді, оскільки релігія була заборонена в навчальних закладах²⁵. У 1940 році арешти духовенства та мирян частішають, і на 1941 р. вже були тисячі замордованих по в'язницях Галичини. Митрополит Андрей розповідає про шкоду, якої завдала радянська окупація у листі зверненому до папського нунція А. Ротти у серпні 1941р.:

Цілком очевидно, що під більшовиками всі ми почувались приреченими на смерть; вони не приховували свого стремління знищити і задушити християнство, затерти найменші

²³ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*/перекл. Кочан Н, Львів 2005, 27.

²⁴ Там само, 30.

²⁵ Там само, 35.

його сліди. Робили вони це уповільнено, щоб не збурити надто великого спротиву серед цілого загалу населення. Вони також побоювалися громадської думки в Європі, що, як їм здавалося, була краще обізнана з подіями, які тут відбувались, аніж це було насправді. Назагал вони не почувалися тут як вдома; можливо, це і стало однією з причин того, що вони поводитись з нами обережніше, аніж ми того очікували²⁶.

Ситуація у краї змінюється з вибухом радянсько-німецької війни 22 червня 1941 року, яка перешкодила планам Сталіна у «возз'єднанні уніатів» з московською Церквою²⁷. Німецька окупація триває аж до 1944 року, за цей період митрополит Андрей відверто протестував проти звірств, які чинили нацисти, особливо у стосунку до євреїв. УГКЦ не поступалась своєю моральною та духовною незалежністю новому режиму. Ці події певною мірою полегшують відродження церковного життя – відновлюється функціонування Богословської академії та наукова праця Богословського Товариства. Але невдовзі українці починають критикувати нацистів за їхні злочини проти людської гідності, особливо за їхнє поводження з євреями. В ці роки УГКЦ спрямувала багато зусиль на порятунок євреїв, про що сьогодні маємо багато свідчень, для прикладу митрополит Андрей врятував життя 17 євреям, а в Унівській лаврі монахи студити переховували 150 єврейських дітей²⁸.

1.3.2. Наступ на УГКЦ (1944-1946) та катакомбний період

Вже у липні 1944 року більшовицькі війська знову захоплюють території Галичини і так розпочинається друга радянська окупація. Тепер влада мала вже більш чіткий план щодо краю та української Церкви, але в перші роки окупації зайняла вичікувальне становище, щоб здобути прихильність українців. Хоча було заборонено релігійні публікації та видання, але дозволено навчання релігії

²⁶ Митрополит Андрей Шептицький. *Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944.* — Т. II: Церква і суспільне питання, кн. 2: Листування / упор. А. Кравчук, Львів 1999, 939–943; Лист митр. Андрея Шептицького до нунція Ротти від 30 серпня 1941 р. // *Actes et documents...*, т. 3, ч. 1., док. 297, 437.

²⁷ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 53.

²⁸ Там само, 57.

в церкві²⁹. Про часи, які переживала УГКЦ того часу, у своїй енцикліці зверненій до Східних Церков говорить папа Пій XII:

Та під цю пору бачимо з найбільшим затривоженням в душі, що наступає нова і дуже грізна буря на цю Церкву. Вісті, що до нас доходять, хоча скупі, однак вистарчальні, щоб збільшити нашу журбу та наповнити тривогою. Саме роковий день, в якому 350 літ тому ця вельми стара християнська суспільність з радісними надіями злучилася з своїм Найвищим Пастирем і Наслідником Блаженного Петра; і цей якраз день стався Нам «днем жури і тісноти, днем горя і нужди, днем тьми і безпросвітку, днем мряки і бурі» (Соф. 1,15).

Бо з великим смутком Ми довідалися, що на теренах, недавно прилучених до Росії, найдорожчі наші браття і сини українського народу терплять тяжкі переслідування для своєї вірності до Апостольського Престола; і не бракує таких, що всіми способами стараються відорвати їх від спільноти Матері Церкви та привести проти їхньої волі й найсвятішого переконання до злуки з нез'єдиненими. І так духовенство українського обряду, як доносять, в письмі, зверненім до державної влади, жалується, що Його Церква в Західній Україні, як вона сьогодні називається, опинилась в дуже трудних обставинах, тому що всіх єпископів і багатьох з їхніх священників ув'язнено та рівночасно заборонено кому-небудь прийматися заряду української Церкви³⁰.

В 1944 році в ієрархії УГКЦ настають зміни – у листопаді, на 45-му році єпископства, відходить у вічність великий митрополит Андрей Шептицький, і його наступником стає Йосиф Сліпий. Він видає своє перше пастирське послання до вірних 23 листопада, метою якого є запевнити радянські органи у лояльності УГКЦ та закликати УПА та ОУН припинити збройну боротьбу проти Червоної Армії, щоб припинити жорстокі переслідування від радянської влади³¹.

Наша Греко-Католицька Церква не стряває в політичні справи, а з волі Христа поручає любов'ю до свого народу, готовою на всяку жертву, однак нехай не буде він ложно понятим націоналізмом, що основує любов до батьківщини на ненависті і вбивстві тих, що не належать до їх партії та не приймають їх поглядів...³².

У грудні 1944 р. від УГКЦ до Москви відправляється делегація на чолі з архимандритом Климентієм Шептицьким, у складі якої були о. Г. Костельник та о. І. Котів. Метою делегації було передати листи митрополитів А. Шептицького та Й. Сліпого до Сталіна та меморандум на ім'я голови РСРК, а також обговорити

²⁹ Перші заковані, біла книга про переслідування віри в Україні. Буенос-Айрес 1956, 24.

³⁰ Святійшого Вселенського Архиєрея Пія з Божої ласки Папи XII Енцикліка до достойних братів – патріархів, приматів, архиєпископів, єпископів та інших місцевих ординаріїв, що в мирі та злуці з Апостольським Престолом. В 350-ліття з'єдинення Української Церкви з Апостольським Престолом. Рим-Гроттаферрата, 1946, 34-35.

³¹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950), 75.

³² Машинопис тексту «Духовенству і вірним, мир у Господі і благословення» (23 листопада 1944 р.), зберігається в: ЦДАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 50, арк. 19-20.

становище УГКЦ в СРСР³³. Радянська влада посилено тиснула на УГКЦ з вимогами переконати українських повстанців припинити опір, але після численних закликів від глави УГКЦ влада зрозуміла, що за допомогою Церкви не вдасться змусити ОУН та УПА скласти зброю. Загалом, позиція Кремля щодо греко-католиків була зрозумілою – режим не мав наміру з нею співіснувати, але його тактикою було дати УГКЦ оманливе відчуття безпеки, хоча органи НКДБ впродовж місяців збирали компромат на духовенство УГКЦ, щоб потім нанести удар з новими силами³⁴.

Тоталітарний режим давно планував наступ на УГКЦ, який був частиною плану протидії католицизмові в СРСР. Але багато факторів, таких як стратегічне розташування західноукраїнських земель в умовах війни, слабкість РПЦ того часу та наступ Німеччини завадили радянській владі здійснити свій план відразу. Вже 15 березня 1945 року Сталіну представлена «Інструкція №58», в якій йшлося про ліквідацію УГКЦ. План інструкції був наступним: створення православної єпархії у Львові та організація серед духовенства Ініціативної групи, яка б мала переконати духовенство УГКЦ перейти до православ'я.

У квітні того ж року у «Вільній Україні» була опублікована стаття Я. Галана «З хрестом чи з мечем», в якій автор висловлюється проти покійного митрополита Андрея Шептицького та показує УГКЦ як підозрілу і небезпечну³⁵. Через такі публікації влада намагалась очорнити образ Шептицького, який був авторитетом для галичан та пов'язати греко-католиків зі зрадою та фашизмом³⁶. Після цього розпочались глобальні арешти. 11 квітня 1945 р. було оточено митрополичі палати і главі Церкви Йосипові Сліпому пред'явлено ордер на арешт, тими ж днями було арештовано греко-католицьких єпископів: Миколая Чарнецького, Никиту Будку, Григорія Хомишина, Івана Лятишевського та ін., яких радянська влада змушувала порвати з Апостольським Престолом, а главі

³³ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 78.

³⁴ Там само, 88.

³⁵ Мудрий С. *Нарис історії церкви в Україні*, 369.

³⁶ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 97.

Церкви Йосифові Сліпому пропонувала очолити Київську православну катедру.

Ось як згадує про цей період митрополит:

Після мого арешту настала страшна паніка, і НКВД почало акцію переведення на православ'є. Під проводом о. Костельника зорганізовано "Ініціативну групу", яка зачала приготувати т. зв. "Львівський собор". Арештовані опісля священники, учасники того т. зв. "собору", оповідали про жахливий терор. По "соборі" Горюн радісно кричав переді мною: "Але ми вкросили Папі!" На то я сказав, що сім мільонів — невелика кількість, щоби потрясти Католицькою Церквою, а ви терором тільки себе компромітуєте. І справді, вони були свідомі своєї брутальности, а навіть підлости, бо звіт з т. зв. "Львівського собору" мусіли видавати аж два рази і поправляти свої компромітації³⁷.

Отож, греко-католицьке духовенство було позбавлене супроводу. Радянська влада дозволяла відправляти в церквах тільки священникам «зарєєстрованим» у спеціальних державних органах³⁸. Тим часом в дію вступила Ініціативна група, яку очолив о. Г. Костельник, намагаючись переконати греко-католицьке духовенство не чинити опору «возз'єднанню» з московською Церквою та наголошуючи на невідворотності рішення про ліквідацію УГКЦ. Священиків, які не приймали аргументів о. Костельника поодинці викликали до райвиконкомів, де змушували підписати декларацію про визнання повноважень Ініціативної групи та заяву про добровільне підписання цієї декларації, у разі негативної відповіді душпастирю давали останнє попередження³⁹. Тиск НКВС на духовенство УГКЦ був дуже сильним, і врешті решт у 1946 році більшість приєдналась до Ініціативної групи. У листі до патріарха московського о. Гавриїл Костельник писав, що 50 священників приєднались до групи з власного переконання, але решта через безвихідь⁴⁰. Ініціативна група у своїй тактиці використовувала методи царської Росії, шантажуючи та залякуючи тих, хто був потрібен для реалізації їхнього плану. Важливо поглянути і на чисельність греко-католицьких священників, яка перед війною становила близько 2500 осіб, а після всіх подій даного періоду та зі становленням радянської влади вдвічі

³⁷ Сліпий Й. *Спомини*, Львів – Рим 2017, 158

³⁸ *Перші заковані, біла книга про переслідування віри в Україні*, 26.

³⁹ *Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 124.

⁴⁰ Там само, 126.

зменшилась – на Галичині було зареєстровано 1270 священників, з яких 997 приєднались до Російської Православної Церкви⁴¹.

З 8 по 10 березня 1946 року у Львові відбувається зібрання, яке називають «Львівським собором», який готувався сім місяців, в перший же день якого було укладено документ, в якому присутні одногосно ухвалили 4 пункти: анулювання Берестейської унії 1596 р., розрив з Римською Церквою, повернення до православної віри та возз'єднання з Російською Православною Церквою⁴². Радянські спецслужби тримали під наглядом перебіг собору та саме вони насильно доставили туди багатьох учасників. У президії собору був о. Гавриїл Костельник, який представив делегатам двох священників УГКЦ – А. Пельвецького та М. Мельника, напередодні таємно висвячених на єпископів православної Церкви. Вірні УГКЦ дізнались про «самоліквідацію» своєї Церкви лише 10 березня, і після того аж до кінця 80-х років УГКЦ змушена була діяти у підпіллі. Завдяки опублікованим документам «собору» можна довести порушення, яких було допущено при проведенні зібрання, зокрема те, що «собор» не був скликаний церковною владою УГКЦ, а групою неуповноважених від церковної ієрархії священників, єпископи УГКЦ не були присутні на так званому соборі, а духовенство, яке перебувало під тиском органів НКВС, вже належало до РПЦ. Запровадивши в дію рішення «собору», радянська влада порушила власні конституційні норми, які регулюють відносини між державою та Церквою⁴³. «Львівський собор» не міг бути легітимним ні з католицького ні з православного погляду, але для радянської влади церковні канони не були перешкодою до втілення свого плану.

Як наслідок, по закінченні собору УГКЦ офіційно опинилась поза законом і ті священники, які не возз'єднались з РПЦ, вже могли бути притягнутими до відповідальності за незаконне служіння; на багатьох чекало ув'язнення та заслання до Сибіру разом з членами родини. Дуже часто підставою для арешту

⁴¹ Бабинський А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, Львів 2017, 80.

⁴² Мудрий С. *Нарис історії церкви в Україні*, 373.

⁴³ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 157-159.

священиків ставали «старі провини» у 1939-1944 роках, такі як освячення могил січових стрільців, проповіді на могилах замордованих в'язнів, прочитання парафіянам листа митрополита Андрея про проголошення самостійної України та листів Ординаріату під час німецької окупації, тощо⁴⁴. Через такі звинувачення до відповідальності могли притягнути кожного священика.

Згодом радянська влада взялася до ліквідації греко-католицьких монастирів, активних монахів та монахинь арештовували та депортували. Після 1946 року влада конфіскувала близько 2500 храмів та закрила 195 монастирів та монаших домів⁴⁵. На духовенство, яке було ув'язнене, чекали непрості випробування, безліч допитів та тортур – в'язнів позбавляли сну, принижували, чинили над ними жорстоке насильство психологічним та фізичним способами. Про цих мучеників згадує у своїй енцикліці *Orientales ecclesias* папа Пій XII словами: «В особливий спосіб хочемо пригадати тих єпископів східного обряду, які в обороні релігії, одними з перших зазнали поневірян, горя та насильства; їх вивезено до Києва та засуджено до різного роду покарань...»⁴⁶. Таким чином тоталітарний режим вважав УГКЦ остаточно ліквідованою вже у 1949 році, про це у листі адресованому Сталіну та ін. пише Г. Карпов, голова Ради у справах РПЦ:

Уніятська церква, що існувала в п'яти областях УРСР (Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській і Закарпатській) і перебувала в підпорядкуванні папи римського, до серпня місяця цього року ліквідована шляхом її возз'єднання з російською православною церквою...⁴⁷.

Священики найчастіше йшли на «возз'єднання» через такі чинники як залякування, психологічний тиск, сімейне становище, турбота про збереження Церкви в краї, бажання парафіян зберегти священика та парафію; нестабільність політичної ситуації; формальність акту переходу на православ'я. Вони часто говорили про те, що вибирають «менше зло», не раз парафіяни не орієнтуючись у ситуації та бажаючи зберегти священика та парафію самі просили священика

⁴⁴ Гуркіна С. «Возз'єднання по-сталінськи»: греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля // *Ковчег VI*, Львів (2012), 400.

⁴⁵ Бабинський А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, 84.

⁴⁶ Пій XII, *Lettera enciclica Orientales Ecclesias* (15 грудня 1952) // https://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_15121952_orientales.html (14.12.19).

⁴⁷ ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 5667, арк. 322-324, (опубл. в: Сергійчук В. *Нескорена Церква...*, с. 226-228).

підписати православ'я, а дехто вірив, що радянська влада надовго не затримається і це тимчасово⁴⁸.

Також не раз примусове «возз'єднання» з російською Церквою ставало причиною незгод між духовенством та вірними. Там, де священник відмовився підписати православ'я, вірні слідували за ним, а якщо священника арештовували, то самі збирались молитись Літургію та інші богослужіння, слухали радіо Ватикан або час від часу відвідували римо-католицькі костели чи підпільні богослужіння у приватних помешканнях. Варто зазначити, що проведенню богослужінь сприяло те, що у підпільній Церкві було збережено наступність єпископату. З 1945 по 1989р. таємно отримали хіротонію 15 підпільних єпископів⁴⁹. У місцях, де священник перейшов на православ'я, вірні неодноразово йшли за отцем, хоча залишались католиками, наполягаючи не робити змін в обряді та вигляді церков⁵⁰. Священиків, які не підписали православ'я, також називали «упірними», вони не йшли на співпрацю з православними і сприймали перехід як зраду, переходили на світську працю чи йшли на навчання у ВУЗи та продовжували підпільну душпастирську працю до арешту або до пенсії⁵¹. Що стосується «возз'єднаних» священників, то вони намагались пристосуватись до режиму, йдучи на компроміс, хоча багато з них після підписання відкликали православ'я офіційними заявами або продовжували служити в греко-католицькому обряді. Багато з них були заарештовані в 1947-1951 рр. та відбували ув'язнення у сталінських таборах, їхні сім'ї також часто підлягали депортації. Після повернення з таборів у 1956-1959 рр., вони або знову поверталися до душпастирства в РПЦ, або переходили на цивільну працю до виходу на пенсію, одночасно продовжуючи душпастирювати у підпіллі⁵².

⁴⁸ Гуркіна С. *“Возз'єднання по-сталінськи”*: греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля, 395.

⁴⁹ Гуркіна С. *Постать єпископа у катакомбній церкві:єрархічна спадкоємність та особливості служіння // Історія релігій в Україні*, Книга 1, Львів, 2009, 296

⁵⁰ Боцюрків Б. *УГКЦ в катакомбах (1946-1989) // Ковчег І*, Львів (1993), 126-127.

⁵¹ Гуркіна С. *«Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичності // Україна модерна*, Ч. 11. Київ-Львів 2007, 105.

⁵² Там само, 107.

Зі смертю Сталіна у 1953 р. приходять зміни і в становище УГКЦ в Радянському Союзі. Розпочинається період десталінізації, до радянської карної системи внесені зміни і багатьом ув'язненим, зокрема численним представникам духовенства УГКЦ, було надано амністію. Завдяки цьому у 1956 році з таборів повертаються деякі єпископи, з них Миколай Чарнецький та багато греко-католицьких священиків, проте Йосиф Сліпий, якому знову пропонували зректися митрополичого престолу, повторно відправлений на заслання, а в 1959 засуджений ще на 7 років ув'язнення⁵³. В період 1950-1955 рр. УГКЦ не мала жодного керівництва, внаслідок вже згаданих арештів 7 єрархів, тож особливих контактів священиків з єпископами не було, переважно душпастирі поводитися на власний розсуд і звертались до єпископа при потребі вирішити важливі канонічні чи душпастирські питання⁵⁴. Отож, після повернення з ув'язнення, єпископи починають таємно висвячувати нових священиків та приймати назад тих, хто перейшли в РПЦ. Хоча гоніння, спричинені СРСР на Церкву не припинились, у 1963 році завдяки зусиллям папи Йоана ХХІІІ та президента США Джона Кеннеді, митрополит УГКЦ Йосиф Сліпий був звільнений⁵⁵. Перед тим, як переїхати до Рима, в Москві він просив дозволу попрощатися з родиною. Ігумен ЧНІ та настоятель монастиря в Тернополі о. Василь-Всеволод Величковський, приїхав під виглядом родини, і у готельному номері митрополит висвятив його на єпископа Луцького і назначив місцеблюстителем Львівської катедри. Митрополитові Йосифові Сліпому видали дипломатичний паспорт без права повернення до Львова і він, разом із супроводжуючими його представниками Ватикану і КДБ, виїхав з Москви поїздом до Рима⁵⁶.

Зрушення в УГКЦ у підпіллі настали за часів Леоніда Брежнєва, коли наступником св. Петра став папа Павло VI і стосунки між Ватиканом та Москвою дещо врівноважились. На українських землях греко-католики в деяких селах почали нелегально відкривати закриті храми, діяли підпільні семінарії, народ

⁵³ Боцюрків Б. *УГКЦ в катакомбах*, 130.

⁵⁴ Гуркіна С. *Постать єпископа у катакомбній церкві: єрархічна спадкоємність та особливості служіння*, 298.

⁵⁵ Боцюрків Б. *УГКЦ в катакомбах*, 132

⁵⁶ Бабинський А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, 86.

сподівався, що невдовзі УГКЦ легалізують⁵⁷. Йосиф Сліпий, іменований кардиналом у 1965 р., написав прохання до Президії Верховної Ради УРСР про легалізацію УГКЦ, проте репресії посилювалися. Не зважаючи на гоніння, українські греко-католики не втрачали надії в те, що УГКЦ таки вийде з підпілля і однією з ниток надії та зв'язку з зовнішнім світом було Радіо Ватикан, яке піднімало дух вірних, які конспіративно могли слухати Літургії та різноманітні духовні передачі. У місцях, де не було священика, вірні збирались у храмах чи під церквами та спільно молились утренью чи інші богослужіння⁵⁸. Оскільки релігійна література була заборонена, миряни та священики переписували їх від руки або перефотографували та розповсюджували серед народу⁵⁹. У 1960-х роках в містах були створені «добровільні комісії» для виконання законодавства про релігійні культу, яке накладало покарання штрафами та виправними роботами на священиків за їхню різноманітну підпільну діяльність (відправлення богослужінь, шлюбів, та ін. у приватних домах, релігійні збори, процесії, розповсюдження релігійних матеріалів та ін.)⁶⁰. Різними способами КДБ намагалось розділити духовенство УГКЦ через внутрішні провокації та маніпуляції, проте деякі священики починали діяти активніше і не боялись відправляти богослужіння під відкритим небом, а на 1967 рік відкрили вже близько 200 церков⁶¹. На початку 1970-х близько 50% священиків, які перейшли на православ'я, залишалися на позиціях унії⁶².

Під час катакомбного періоду УГКЦ у світі діяли та були створені ще декілька єпархій, а саме у Канаді, США, Великобританії, Німеччині, Франції, Бразилії, Аргентині, Австралії та ін. Великий вклад у розвиток УГКЦ того часу зробив Йосиф Сліпий, який після 18 років заслання прибув до Італії і тут заснував Український Католицький Університет, збудував Собор Святої Софії та

⁵⁷ Боцюрків Б. *УГКЦ в катакомбах*, 136

⁵⁸ Там само, 139

⁵⁹ Бойко Р. *Діяльність греко-католицького підпілля середини 1950-х і середини 1980-х рр. // Історія релігій в Україні*, Книга 1, Львів 2009, 706.

⁶⁰ Боцюрків Б. *УГКЦ в катакомбах*, 141

⁶¹ Там само, 146.

⁶² Пащенко В. *Греко-католики в Україні*, Полтава, 2002, 391-392.

докладав всіх зусиль, щоб сформувати централізовану структуру УГКЦ у світі. По смерті кардинала Йосипа Сліпого у 1984 його наступником став владика Мирослав-Іван Любачівський, на той час держава знову посилила переслідування дисидентів. У 1988 році відбувались святкування 1000-ліття хрещення Руси, і деякі єпископи мали змогу зустрітися з представниками Ватикану у Москві та затвердити, що УГКЦ існує та чекає на визнання. Також на святкуваннях, які відбувались у Римі був присутній Папа Іван Павло II, який у своєму слові згадав про переслідуваних греко-католиків у СРСР.

Початок боротьби за легалізацію УГКЦ на державному рівні пов'язують з листом, написаним владикою Павлом Василюком 4 серпня 1987 року, та збором підписів на підтримку цієї акції. Цей вчинок став початком подальшої відкритої боротьби вірних УГКЦ у формі мітингів, демонстрацій та голодувань⁶³.

У травні 1989 року священики Григорій Сімкайло, Миколай Сімкайло, Володимир Війтишин, Ігор Возьняк та єпископи Филімон Курчаба, Павло Василюк, Софрон Дмитерко, розпочали голодування на Арабаті в Москві. Представники УГКЦ намагались передати голові Ради Михайлу Горбачову звернення у справі легалізації УГКЦ, такі мирні акції тривали аж до жовтня того ж року⁶⁴. Тим часом у Львові 17 вересня відбулась демонстрація, в якій взяли участь десятки тисяч греко-католиків з вимогою легалізації УГКЦ, і у жовтні, під час Божественної Літургії у Преображенському соборі, священик Ярослав Чухній пом'янув Папу Римського замість Патріарха Московського і заявив про перехід до УГКЦ; цей момент підштовхнув перехід багатьох парафій РПЦ до УГКЦ.

Визначною подією того часу стала зустріч Михайла Горбачова з папою Іваном Павлом II, що відбулась 1 грудня 1989 року, з метою встановлення дипломатичних зв'язків між СРСР та Ватиканом⁶⁵. Результатом зустрічі стала

⁶³ Дмитришин Н. *Між опором і пристосуванням: Греко-католицьке підпілля в системі радянського тоталітаризму* // Ковчег V, Львів (2007), 275.

⁶⁴ Бабинський А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, 102.

⁶⁵ Грицак Я. *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.*, Київ 1996, 229.

офіційна легалізація УГКЦ – було дозволено реєструвати греко-католицькі парафії в СРСР, хоча московська Церква розпочала активну протидію.

Отож, у вирі подій ХХ століття галицькі землі постійно перебували під гнітом сусідів-окупантів. Це були уряди австрійців, більшовиків, поляків та німців. Внаслідок цього, греко-католицька Церква не мала можливості мирно розвиватись та укріплювати свої структури, бо була змушена терпіти утиски та переслідування і постійно пристосовуватись до нових умов, які встановлювали окупанти.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВИЩЕ ОДРУЖЕНОГО ДУХОВЕНСТВА УГКЦ В ХХ СТ.

2.1. Життя священничих сімей на початку ХХ ст. та під час Першої світової війни

Після вищеописаних історичних подій зупинимось на житті тогочасного духовенства. Згідно з матеріалами шематизмів, можемо стверджувати, що більшість греко-католицького духовенства на початку ХХ ст. становили сільські одружені священники⁶⁶.

Родинні традиції священничих сімей на Галичині передавались з покоління в покоління. Сини і доньки священників в більшості випадків в майбутньому ставали священниками чи дружинами священників, вони часто переймали парафію батька. Таким чином, впродовж років сформувалась мережа родинних стосунків між цілими священничими родинами, що становили пласт інтелігенції тогочасного суспільства. Проте, на початку ХХ століття вихідці з священничих родин все частіше обирають світські професії, поповнюючи прошарок світської інтелігенції⁶⁷. Завдяки родинним зв'язкам з інтелігенцією греко-католицьке духовенство було стрижнем українського суспільства.

Отож, в часі Першої світової війни священник та його родина мали визначальний вплив на суспільство, вони розділяли біль та труднощі своїх парафіян. Освіченість, спосіб життя, вигляд та оформлення їхнього дому, контакти з парафіянами, обов'язки перед державою, – все це робило священнику родину взірцем для народу⁶⁸.

⁶⁶ Шематизмъ всего Клира греко-католического епархій соединенныхъ Перемышской, Самбѳрской и Сянѳцкой на рѳкъ 1914, Перемишль 1913; Шематизмъ всего клира митрополичои архіепархіи Львѳвской на рѳкъ 1914, Львѳв 1913.

⁶⁷ Химка І.-П. *Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині (1772–1918)*// Ковчег І, Львів (1993), 91-92.

⁶⁸ Заярнюк-Расевич, *Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти*, 172.

Серед жертв, спричинених Першою світовою війною, греко-католицькі священики траплялись зрідка, здебільшого це були підозрювані в русофільстві. Знаходимо інформацію, що в Талергофі, таборі для інтернованих галичан, помер 21 греко-католицький священик⁶⁹. Репресивними заходами як зі сторони австрійської влади щодо русофілів, так і від російської влади щодо українофілів, були насильні переміщення, виселення та арешти. Ці утиски поширились також на членів священичих родин. Свідченням цього є вбивство 16-літньої дочки о. Ігнатія Мохнацького під час різни у Перемишлі, де угорці вбили 44 арештованих русофілів⁷⁰. Проте, значно частіше священики стикалися зі смертю своїх парафіян, яка не раз була свідченням низької вартості життя в очах влади, чи то російської чи австрійської. Неодноразово серед священиків-українофілів траплялись випадки переїзду на західні території, які були спричинені переслідуваннями російською владою, втратою парафії та засобів для існування⁷¹. Внаслідок таких міграцій один священик на Галичині міг обслуговувати відразу декілька парафій, окрім цього зайнятість священнослужителя збільшувалась через велику кількість похоронів, сповідей та іншої практичної допомоги селянам в умовах війни, все це вимагало великої відваги та посвяти. Приклад такого вірного священнослужителя знаходимо у споминах Д. Дорошенка:

Дивне вражіння робили мертві вулиці з зруйнованими або напівзруйнованими будинками, де, очевидна річ, не мешкав ніхто... Я пішов до маленької греко-католицької церковці і на своє здивування застав там панотця, що правив службу. В церкві була всього пара бабусь і якийсь дідок. Видко, парафія дуже змаліла, але панотець одбував свою службу⁷².

У приватний простір священицького обійстя і дому вдиралися чужі люди – люди, що мали владу, в той час як сам парох будь-якої влади був позбавлений. Плебанія належала громаді, а не священику, тому часто зазнавала грабунків⁷³.

⁶⁹ Ваврик В. *Талергоф. В 20-ті роковини народної трагедії галицько-руського народу*, Львів 1934, 38-39.

⁷⁰ Там само, 15-16.

⁷¹ Заярнюк-Расевич, *Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти*, 179.

⁷² Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918), Галицька руїна 1914–1917 років*, Ч. 1, Львів 1923, 50.

⁷³ Заярнюк-Расевич, *Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти*, 182.

Починаючи ще з XIX ст. саме від діди́ча села, а часто ними були польські пани, залежало рішення про призначення того чи іншого священника на парафію. Сільський парох перебував під пильним оком своїх парафіян, які неодноразово критично ставились до нього, бо саме вони, великою мірою, утримували свого священника. Зазвичай у священників були великі родини та багато дітей, що не раз зумовлювало постійні пошуки більш прибуткових парафій. Ще однією трудно́стю було невинормоване питання розподілу доходів між парохом та сотрудником. Всі ці фактори виносили на перший план потребу реформи та внормування джерел доходів священника, адже матеріальне забезпечення залишало слід на служінні та поведінці душпастирів, що супроводжувалось конфліктами з парафіянами та зловживаннями при платі за треби, яка не була офіційно встановленою⁷⁴.

Незважаючи на різного роду труднощі, пов'язані з фінансовими питаннями, священничі сім'ї, на відміну від селян, все ж перебували в значно кращому становищі. З багатьох історичних джерел дізнаємось, що сім'я священника проживала в парафіяльному маєтку, мала церковні поля та велике господарство. В кожному домі була прислуга, кухар, няньки, які допомагали утримувати маєток. Розпорядження щодо роботи переважно давала жінка священника, адже основний годувальник сім'ї був зайнятий парафіяльними справами та громадськими обов'язками, які на нього поклала держава.

Отож, до роботи в священничому маєтку були активно задіяні не лише прислуга, але й дружина та діти священника, переважно це були доньки, оскільки їх, як потенційних наречених тогочасних богословів, готували до майбутнього парафіяльного життя. Саме дружини піклувались про організацію домашнього господарства: займались веденням хатніх робіт, доглядом за худобою, полем, городом, мали подбати про їжу та щоденні потреби членів родини,

⁷⁴ Колб Н. *Матеріальне становище греко-католицьких парохів у Галичині на початку XX століття (на прикладі Львівської архієпархії)* // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 9, Львів 2001, 466.

організовували прийоми гостей та ін.⁷⁵ До обов'язків дружин належало також виховання дітей. Тому постать дружини священика була на передовій у селі, адже на їхній дім, його облаштування, спосіб виховання дітей, стиль одягу та традиції орієнтувались парафіяни, взірцеве ведення господарства та культурний рівень сім'ї забезпечували авторитет священика і таким чином формували образ греко-католицького духовенства⁷⁶.

Оскільки саме дружина займалась господарством, то добробут священичої сім'ї великою мірою залежав від неї та її вмінь мудро організувати роботу. Проте, дружини священиків не обмежувались клопотами про господарство, вони також долучались до культурної, громадської та освітньої роботи, допомагали чоловікам у виконанні парафіяльних обов'язків. Деякі знаходили час для організації драматичних гуртків, курсів шиття для парафіяльних жінок та дівчат, були активістками «Просвіти», читали духовну літературу для селян, робили постановки вистав. Наприклад Наталія Жеплинська організувала при парафії бал та працювала в «Просвіті», а її мама Казимира, також дружина священика, керувала драматичним гуртком, лікувала та організовувала курси шиття для жінок⁷⁷. Бачимо, що дружини священиків займались різноманітною просвітницькою роботою, проте до цієї категорії належить невелика частина жінок.

Родина священика по його смерті потрапляла в непросте становище, бо саме отець забезпечував сім'ю. Дружина та діти отримували невелику допомогу з вдовичо-сиротинського фонду, який збирав кошти з організацій та окремих осіб, а також могли подати заяву на отримання «дару з ласки» – державної допомоги встановленої за цісарським указом. У Львівській архієпархії діяло також

⁷⁵ Колб Н. «З Богом за Церкву і Вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття, Львів 2015, 103; ЛІННБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 159, спр. 507, арк. 17 зв.; спр. 465, арк. 14-14 зв.; спр. 461, арк. 7 зв.

⁷⁶ Колб Н. «З Богом за Церкву і Вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття, 104.

⁷⁷ Жеплинський Б. Побут українських священиків в Галичині першої половини XX століття // Народознавчі зошити № 5, (2012), 944, 948.

товариство «Ризниця», де вдови священників та їхні діти могли працювати та отримували певну допомогу⁷⁸.

Отож, для тогочасного греко-католицького семінариса непростим завданням, яке поставало на останніх курсах семінарії, був вибір майбутньої дружини. Відомо, що вирішальним фактором, що впливав на цей вибір неодноразово було фінансове становище нареченої, проте майбутні священники не залишали поза увагою й моральні якості майбутньої дружини. Одне з таких свідчень знаходимо у спогадах о. Олекси Пристая, який говорить, що іспити в семінарії були не до порівняння зі значимістю вибору нареченої для подальшого життя. Отець вважав, що його супутниця буде частиною його священства, і потрібна не лише йому, але й Церкві, оскільки вона має стати прикладом для сільських жінок⁷⁹. Адже парафіяни сприймають отця і його дружину взаємодоповнюючими. Вибір семінарисами саме подружнього стану впливав не лише з власного покликання, але й з давніх родинних традицій та реальності замиського життя, бо як вже сказано вище, дружина ставала великою опорою та підтримкою в організації побуту та веденні господарства, на що неодружений священник не зміг би знайти стільки потрібного часу.

На початку ХХ століття греко-католицьке духовенство було впливовим пластом українського суспільства, але з розвитком національного руху ця верства плавно втрачає свій авторитет стосовно політичних та світоглядних поглядів тогочасного галицького суспільства, поступаючись місцем світській інтелігенції.

Греко-католицьке духовенство на початку ХХ ст. було тісно зв'язане з національним рухом, адже для галичан греко-католицька Церква та її східний обряд були одними з першочергових факторів самоідентифікації, а особу священника сприймали як лідера та поводиря, який повинен бути також суспільно та політично активним. Саме тому, під час Першої світової війни духовенство

⁷⁸ Колб Н. *Матеріальне становище греко-католицьких парохів у Галичині на початку ХХ століття (на прикладі Львівської архієпархії)*, 474.

⁷⁹ Пристай О. *З Трускавця у світ хмародерів: Спомини з минулого і сучасного*, Т. II. Львів – Нью-Йорк 1935, 87.

дуже постраждало, адже було відкинута державною владою. Як наслідок, священикам доводилось пристосовуватись до нових умов життя та виживати, не раз вони були позбавлені зв'язку зі своєю церковною ієрархією, на яку російська влада особливо тиснула. Внаслідок війни греко-католицькі священики, як представники середнього класу, перебували в тяжкому матеріальному становищі – бракувало робітників для праці в парафіяльних полях, що були одним з основних джерел доходів священика; держава не надавала доплати, тому єдиним джерелом доходів залишилась плата за треби.

Проте, незважаючи на ускладнення спричинені війною, становище духовенства залишалось набагато кращим, ніж становище селян⁸⁰. Священича родина організовувала свій побут на зразок середнього міського класу. Плебанія мала декілька кімнат, кабінет, їдальню, кухню, спальню, які були належно облаштовані меблями та прикрашені вазонами⁸¹. Щоденне харчування в домі священика було на відповідному рівні – бульйон, борщ, вареники, голубці, шинка, випічка та інше. У маєтку могли працювати пастухи, кухарі, покоївки, фірмани⁸². Велика увага приділялась одягу священнослужителя, який мав бути відповідний до приписів Ординаріату, для публічних та духовних заходів обов'язковою була реверенда. Дружина та діти могли одягатись вільно і здебільшого їхній одяг відповідав тогочасним модним тенденціям та готувався на свята заздалегідь⁸³. Велику увагу в священичих сім'ях приділяли дозвіллю, в будинку робили вечірні читання цілою сім'єю, виплачували різноманітні часописи та журнали, відвідували театри⁸⁴. Матеріальне становище священичої сім'ї ускладнювала сплата податків для держави і непросто було в родині коли приходив час дати дітям належну освіту, бо потрібно було оплатити проживання,

⁸⁰ Заярнюк-Расевич, *Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти*, 185-186.

⁸¹ ЛННБ ім. В. Стефаніка НАН України, відділ рукописів, ф. 159, спр. 479, арк. 3 зв., спр. 481, арк. 18 зв.

⁸² Пристай О. *З Трускавця у світ хмародерів: Спомини з минулого і сучасного*, 317-318.

⁸³ Колб Н. «*З Богом за Церкву і вітчизну*»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття, 107-108.

⁸⁴ Шухевич С. *Моє життя. Спогади*, Лондон 1991, 67. Бобикевич-Нижанківська О. *Спомини з моїх років* // Бобикевич О. Твори, Львів 2000, 158,160.

харчування та навчання. Тож найперше увагу приділяли освіті синів, а донькам при малих фінансових можливостях давали домашню освіту⁸⁵.

Отож, сім'я священика на початку ХХ століття була взірцем для парафії як в духовному житті так і в організації побуту. Вона старалась підтримувати свою компетентність в сучасному стані справ через читання та відвідини культурних заходів і також виступала місцевим протагоністом в організації святкувань, курсів, читалень, та іншої просвітницької діяльності.

2.2. Одружене духовенство між світовими війнами та в часі Другої світової війни

Після закінчення Першої світової війни церковне майно було поруйноване і священикам та парафіянам доводилось вкладати багато праці та коштів, щоб усе відновити. Ще однією трудністю були складні політичні обставини в Галичині, яка перебувала під керівництвом польської держави. Перед душпастирями поставали непрості виклики, наприклад у постанові Конкордату 1925 року було вказано 3 травня служити Літургію за польську республіку та її президента, що спричиняло моральний конфлікт серед духовенства та вірних, які прагнули мати свою державу та стояли на національних ідеях, тим паче що минуло лише декілька років після закінчення польсько-української війни 1918-1919рр⁸⁶.

Велику дискусію серед духовенства УГКЦ спричинив факт запровадження єпископом Г. Хомишином целібату у Станіславській єпархії у вересні 1920 року. До семінарії почали приймати кандидатів, які зобов'язувались висвячуватись в неодруженому стані⁸⁷. Учасники Товариства св. Павла надіслали до Рима меморіал підписаний 900 священиками з проханням відмінити це розпорядження, свою скаргу до Рима надіслали також священики москвофіли⁸⁸.

⁸⁵ Бобикевич-Нижанківська О. *Спомини з моїх років*, 153.

⁸⁶ *Конкордат Польщі з Апостольським Престолом // Нива*, ч. 4, (квітень 1925), 125.

⁸⁷ *Конференції Архисреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902 – 1937) / Ред. А. Кравчук, Львів 1997*, 59, 62.

⁸⁸ *Учасник. Загальні збори Т-ва св. Ап. Павла. У Львові 7.03.1922 // Нива*. Ч. 3-4 (1922), 144.

Таким чином, в наступні роки частка неодружених священників у Станіславській єпархії почала зростати. Згодом таку ж реформу було проведено в Перемишльській єпархії за сприяння єпископа Й. Коциловського. В цей час яскраво проявляються прозахідні та просхідні орієнтації серед духовенства, прихильником перших був Г. Хомишин, а других А. Шептицький.

Життя парафіяльного духовенства в міжвоєнний період поступово розвивається, як це було на початку століття. У 1923-1925 рр. завдяки греко-католицькому духовенству відбувається відновлення українських товариств «Просвіта», «Сільський Господар», «Рідна Школа», які польська влада дозволила реєструвати. На парафіях активно створюються товариства, зокрема Марійська дружина, Орли, хори, молодіжні та жіночі товариства, кооперативи, відбудовуються парафіяльні доми та церкви, які були пошкоджені або зовсім зруйновані під час бомбардувань.

Парафіяльні священники поділялись на три категорії – це були парохі, сотрудики та завідателі. Завідатель тимчасово адміністрував парафію доки не було призначено постійного пароха, а сотрудику призначав єпископ туди, де була необхідна допомога пароху. Зазвичай молодих священників спочатку призначали на парафію як сотрудику і для молоді сім'ї це було непросто, бо сотрудику не часто мав власний дім, особливо в післявоєнний час, коли фінансове становище в селах було скрутним: «Понищено багато парохіяльних будинків, яких вже не відбудовано, бо не було за що; інші знов знаходяться в такому лихому стані, що нема де навіть теперішньої господарської мізерії зложити»⁸⁹. Проте, становище сотрудику залежало від того, як склалися їхні стосунки з парохом. Неприязний варіант таких відносин знаходимо між о. Володимиром Білинським та парохом. Отець Володимир, який був сотрудином і не мав власної хати, подав прохання про переведення його в інше село через те, що він з сім'єю постійно мусить переїжджати з одного місця на інше і живе далеко від церкви, а парох йому не сприяє і не уділяє інтенцій,

⁸⁹ Дубицький, В. *Рятуймо наші парохії // Нива*. Ч. 3 (1937), 89

ставиться як до суперника і навіть не знає в якій хаті живе його сорудник⁹⁰. Коли сім'я помножувалась і діти підростали, то священники часто починали шукати собі іншої парафії, щоб можна було оплатити навчання дітям або дати їм можливість мешкати поруч з навчальним закладом. Наприклад отець зі Зарваниці, діти якого вчилися у Бережанах довший час, шукав можливості переїхати туди на парафію, його дружина згадує це у своїх спогадах: «Парафія Бережани була вільна. Всі інтелігенти Бережан очікували о. Василя як свого пароха. Діти хотіли бути “дома”»⁹¹. Подібна ситуація була у сім'ї о. Ганушевського. Його дружина активно працювала у селі, організовуючи жінок та дітей, але їхня родина складалась з 11 осіб і це стало причиною перенесення на парафію біля Станіславава, щоб діти могли ходити до шкіл⁹².

Життя парафіяльного духовенства між світовими війнами характеризувалось переважно активною працею та громадською заангажованістю. Гарно репрезентує даний період життєва історія о. Василя та Марії Головінських, які більше ніж 15 років проживали і служили в Зарваниці. Марія мала слабке здоров'я – багато хворіла та рік за роком у них народжувались діти. «На сорудничівці було багато праці біля малих дітей. Мені блідла мрія-постанова писати. [...] Здоров'я слабе, чоловік гостем дома... Кооператива, читальня Просвіти, потреби парафіян, праця в церкві забирає йому весь час...»⁹³.

Оскільки село Зарваниця було великим відпустовим місцем, тут бувало багато людей, які щорічно приходили на прощу до чудотворної ікони. «У кухні, у сінях люди. Пропхатись не годен. Розложили свої бесаги й покріпляються» – так описує п. Марія побут в священничому маєтку під час прощ⁹⁴. Після студій у Львові їй було непросто пристосуватись до сільського життя, особливо підживлювали тугу за містом листи від подруг, які ще були неodrужені та

⁹⁰ ЦДІАЛ, ф. 201. оп. 1в, од. зб. 50, арк. 56.

⁹¹ Кузьмович-Головінська М. *Зарваниця. Листки споминів*, 204.

⁹² *Альманах Станіславівської землі: збірник матеріалів до історії Станіславава і Станіславівщини* Т. 1, / ред. Б. Кравців, Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен 1975, 647.

⁹³ Кузьмович-Головінська М. *Зарваниця. Листки споминів*, 54.

⁹⁴ Там само, 19.

описували про своє життя у місті – походи в кіно, театр, активне дозвілля. Перед молодою жінкою поставали нові обов'язки – відповідальність за двох дітей, допомога в парафії і Марія переосмисливши все, починає вести глибоке духовне життя посвячене Богородиці, дещо віддаляючись від листування з товаришками, яке породжувало суєтні думки і тугу за міським життям. Під час перебування у Львові вона згадує: «Товаришки тягнули до кіна, на фільм. Не могла відмовитись. Не розуміла нічого, що діялося на екрані. Хотіла чимскоріше додому, до Зарваниці»⁹⁵.

Сім'я Головінських стала свідком пацифікації осінню 1930 року. Поляки жорстоко побили о. Василя за те, що він нібито хотів забрати площу перед церквою від гміни, йому завдали близько 200 ударів, допитували з моральними тортурами: «Набрякле обличчя. Реверенда мокра, ледве посувався на ногах.[...] Вишивана сорочка посічена на куски, закипілі кров'ю плечі – одна рана. Сорочку треба було від тіла відірвати»⁹⁶.

Окрім парафіяльних обов'язків о. Василь став завідателем відпустів у Зарваниці, потрібно було доглядати велике приходство з 8-ма кімнатами для священиків і на прохання єпископа Никити Будки, який хотів розбудувати Зарваницю як другий Люрд, дружина Марія без власної на те згоди мала зайнятись відпустовою кухнею, маючи трьох малих дітей 4, 3 років та 8 місяців: «Мені зразу опали руки. Я ж навіть не вміла добре варити. Однак на роздумування не було часу»⁹⁷.

З початком війни для греко-католицького духовенства, як і для всіх мешканців Галичини, розпочинається період гонінь та переховувань. Деякі священичі сім'ї одразу шукали можливості емігрувати на Захід, а інші залишались, внаслідок еміграції села залишались без душпастирів і їх потрібно було замінити. Інформація до сіл доходила повільно, бо пошта не працювала:

⁹⁵ Кузьмович-Головінська М. *Зарваниця. Листки споминів*, 28.

⁹⁶ Там само, 47-48.

⁹⁷ Там само, 56-57.

«Ані часописів, ані листів. Ми опинились мов у мішку»⁹⁸, ніхто не знав як події розвиватимуться далі.

З приходом більшовиків в 1939 році священнічі родини були змушені переховуватись по хатах парафіян, неодноразово радянська влада забирала під сільраду частину їхнього дому чи робила там школу. Так було й у випадку Головінських:

При кінці січня сільрада взяла третю кімнату в приходстві на свою канцелярію, а велику їдальню на школу для дітей одної кляси. Двері у спальні засунуно шафою, але шпарами продирався кожний найменший рух, неспокій, крик і дим від махорки... на стінах порозвішували портрети Сталіна, Леніна і повно лозунгів «Пролетарі всіх країн, єднайтеся». На розі хати заткнули червоний прапор⁹⁹.

Комуністи забирали парафіяльні поля та домагалися, щоб священники заохочували в церкві вступати до колгоспу¹⁰⁰. Радянська влада розпочала масові вивози людей у 1940 році, забирали в основному поляків та українців, які перебували на чинній службі за Польщі¹⁰¹. У списки більшовиків вносили також греко-католицьких священників, Марія Головінська описує цей період так: «В душі приготовляла я себе на вивіз разом з родиною: воліла б це, ніж арештування чоловіка»¹⁰². Отож багато священничих родин були змушені переховуватись та покидати села, так було і у випадку Головінських, які переховувались тиждень у родичів – «треба було дуже уважно, потихеньку рухатися, бо за стіною сільрада й дижурні», а коли вони повернулись в Зарваницю, більшовики обурювались фактом, що тут досі мешкає родина священника¹⁰³. Більшовики забороняли правити та накладали великі податки на церкву¹⁰⁴.

У червні 1941 року почалась німецько-більшовицька війна: «На очах усіх, за лісом, відбувались бої літаків, сіяли скоростріли і большевицькі літаки, загорівшись падали долів», невдовзі почались переслідування євреїв: «у зарваницькій церкві, в часі неділь чи свят з'являлись у сільських, народних

⁹⁸ Кузьмович-Головінська М. *Зарваниця. Листки споминів*, 112.

⁹⁹ Там само, 123.

¹⁰⁰ *Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини*, Т. 2. / ред. М. Климишин, Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1985, 414.

¹⁰¹ Кузьмович-Головінська М. *Зарваниця. Листки споминів*, 123-124.

¹⁰² Там само, 124.

¹⁰³ Там само, 128-129.

¹⁰⁴ Там само, 134.

одягах молоді дівчата, з облич яких можна було догадатись, що були жидівського роду»¹⁰⁵.

В період німецької окупації ситуація змінюється, «у громадській управі дещо поліпшувалося. Українці мали в управі майже цілковиту свободу»¹⁰⁶. Хоча німецька влада лояльніше ставилась до греко-католиків ніж більшовики, на священників поклали додаткові обов'язки – їх настановляли головами комітетів для збирання збіжжя, що помножувало їхні обов'язки і вони проводили багато часу серед людей. Вести господарство було дуже складно, оскільки не було збіжжя, у кооперативах не було необхідних товарів, світили свічками, не було можливості дістати одяг¹⁰⁷.

Яскравим прикладом тогочасного життя є початок священничого служіння о. Андрія та Стефанії Дорош, які одружились у 1943 році і Андрій, ще не будучи священником, допомагав батькові на парафії. Коли наступали більшовики, дружина пропонувала йому виїхати за кордон, але він відповів: «ні, я себе посвятив для українського народу, я народу свого ніколи не лишу, яке б то що не було, я буду все з людьми»¹⁰⁸. В 1944 Андрій став священником і сім'я пішла служити при парафії на місці батька, де впродовж п'яти місяців стояв фронт: все було попалене, на село впали бомби і був голод, «як на бульбу поглянули, то не казали, що то бульба, а бульбочка»¹⁰⁹. Отець Андрій обслуговував чотири села, бо священники звідти повтікали і не хотіли повертатись на руїну.

Такі складні побутові умови продовжувались і в наступних роках, окрім цього в краї була епідемія черевного тифу. У 1944 році більшовики знову наближались до Галичини і люди готувались до евакуації. Саме так в подальшому розвивається історія родини отця Головінського – під час Літургії у Зарваниці біля ікони розп'яття підклали карточку: «Евакуація проголошена. Виїжджайте!» і, заховавши чудотворну ікону, розп'яття та інші цінні речі, сім'я

¹⁰⁵ Кузьмович-Головінська М. *Зарваниця. Листки споминів*, 142,150.

¹⁰⁶ Там само, 168.

¹⁰⁷ Там само, 171, 176.

¹⁰⁸ Дорош С. Інтерв'ю від 27.09.2000, м. Городок// АПЦ спр. П-1-1-877, 5.

¹⁰⁹ Дорош С. Інтерв'ю від 27.09.2000, 6

втекла до Лавочного, проте за короткий час і там почалось бомбардування, що змусило родину їхати далі за кордон, а по декількох роках скитання по Європі сім'я оселилась у Філадельфії¹¹⁰.

Бачимо, що життя одружених священників, служіння яких припало на період міжвоєнних років ХХ століття, було дуже строкатим. З одного боку – це широке поле активної праці, відновлення духовного, громадського та матеріального життя парафій після погромів Першої світової війни, а з іншого – перебування під тиском польської влади, кривава пацифікація 1930 року і врешті початок Другої світової війни, в часі якої за шість років регулярно змінювалась влада і відбувались переслідування греко-католицьких священників. Ще у 20-х роках сім'ї священників могли мирно працювати для громади та утримувати себе і парафіяльні маєтки, куди наймали домашніх робітників, проте у 30-х та на початку 40-х років ситуація змінюється через воєнні протистояння на територіях Галичини. Родини священників неодноразово змушені покидати свої парафії втікаючи від переслідувань, дехто виїжджав на Захід, але більшість шукала собі тимчасового притулку.

Під час більшовицької окупації 1939-41 років плебанії перетворювались на школи або сільради, більшовики обкладали парафії високими податками, усували викладання релігії зі шкіл, забороняли функціонування релігійних організацій, тож прихід німецької армії духовенство зустрічало з певним полегшенням – очікувалось, що німці допоможуть українцям відновити власну державу, проте швидко розчарувались у гітлерівській владі, яка масово вивозила українську молодь на роботу до Німеччини та винищувала євреїв: «Як вони прийшли, ми дуже ними втішилися. Але потім побачили, що то не було ким тішитися»¹¹¹. Серед воєнного хаосу, який прийшов на Галицькі землі у 1939-45 роках священничі сім'ї намагались маневрувати поміж політичних обставин та шукали можливості залишитись разом і не розділятися, надавали духовну підтримку вірним куди б не прибули.

¹¹⁰ Головінська М. *Зарваниця. Листки споминів*, 215, 216.

¹¹¹ Коржинська О. Інтерв'ю від 18.09.1994, с. Суховоля// АПЦ, спр. П-1-1-500, 7.

2.3. Священічі сім'ї в часі катакомбної Церкви (1946-1989 рр.)

Після березневих подій 1946 року, коли відбувся «Львівський собор», який проголосив «приєднання» Греко-католицької Церкви до РПЦ, духовенство поділилось на два табори – «возз'єднаних», які прийняли православ'я, та невоzz'єднаних, які були змушені піти у підпілля¹¹². Таким чином становище священічих сімей різко змінюється в залежності від рішення прийнятого священіком – приєднатись чи піти у підпілля. Більшість священіків, які «возз'єднались» були одруженими, однією з першочергових причин такого їхнього вибору була наявність сім'ї та переживання за подальшу долю родини та дітей, хоча одним з основних мотивів було й бажання зберегти Церкву від закриття. Оксана Коржинська, яка була донькою священіка та дружиною отця Василя Коржинського, про їхнє рішення приєднатись розповідає так:

Тато мій казав, що краще Церкву тримати, як залишити Церкву і їхати на Сибір. Краще нею управляти. І мій чоловік так само. Послухав то і теж рішився “возз'єднатись” [...] Люди за це не осуджували. Люди всі на то пішли. Але православ'я у нас не було як такого. Тим більше, що у нас діти дрібні і як поїде, то Церкву все одно закриють¹¹³.

Коли УГКЦ виходила з підпілля, о. Василь був одним з перших, хто повернувся в лоно рідної Церкви: «Зі мною однозначно. Я свого дочекався. Я вертаюся до Греко-католицької церкви»¹¹⁴. Проте, не можемо однозначно стверджувати, що приєднувались до православ'я лише одружені, оскільки серед «возз'єднаних» були й целебси.

Натомість серед тих, хто не підписав, є багато священічих сімей, які згодом терпіли репресії та були ув'язнені у сталінських таборах чи депортовані у віддалені райони Радянського Союзу. Члени підпільної УГКЦ за порадою церковної влади мали також цивільну роботу, яка допомагала пристосуватись до тогочасних обставин та була формальним захистом від спецслужб. Священіки часто вибирали низькооплачувану роботу, що давало їм можливість мати більше

¹¹² Великий Г. *З літопису християнської України*. Т. 9, 270.

¹¹³ Коржинська О. Інтерв'ю від 18.09.1994, 9.

¹¹⁴ Коржинська О. Інтерв'ю від 18.09.1994, 10.

часу для виконання пастирських обов'язків. Переважно це були професії кочегара, бухгалтера, водія, працівника бібліотеки, аптеки та ін¹¹⁵.

Отож, більшість «упірних» священиків, які не пішли на компроміс з РПЦ та радянською владою, були арештовані у 1945-1952 рр.¹¹⁶ Після амністії у 1955-1959 рр. ті, хто вижили після каторжного життя у таборах, повернулись до України і продовжували служити у підпіллі, працюючи на державних роботах до виходу на пенсію. Категорія духовенства, яке «возз'єдналось» наголошує на формальності факту переходу на православ'я, оскільки вони залишились «уніатами в душі» і часто продовжували відправляти в греко-католицькому обряді, або за певний час відкликали факт підписання, в часі хрущовської відлиги 1958-1963 рр. траплялись випадки повернення в лоно УГКЦ¹¹⁷. Для прикладу о. Богдан Нуд у своїй розповіді про перехід вказує на його формальність:

о. Богдан Нуд: ... Як він (Михайл Мельник, єпископ Дрогобицький) нас закликав, закликав цілий деканат, сказав нам так дослівно: “Отці, я знаю, що ви маєте совість неспокійну щодо того приєднання. Ви йдіть там собі ззаду помоліться. А я тут сам приєднаю вас”¹¹⁸.

Отець засвідчує, що й державний чиновник у Дрогобичі сприймав возз'єднання як формальність: «о. Нуд: Він каже “...Я маю виконати, щоб ви підписали Ініціативну групу. А чи ви будете православні, чи ні – то ваша справа!” О! То розумієте»¹¹⁹.

Глибше зрозуміти обставини життя і служіння священичих родин у період підпілля допоможуть конкретні приклади їхніх життєвих історій, на яких далі зосередимось.

Анна Городецька, дружина покійного о. Петра розповідає, що отця викликали на допит, після якого він їй сказав, що будуть переживання, бо його

¹¹⁵ Дмитришин Н. *Між опором і пристосуванням: Греко-католицьке підпілля в системі радянського тоталітаризму*, 262.

¹¹⁶ Гуркіна С. «Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичності, 106.

¹¹⁷ Дмитришин Н. *Між опором і пристосуванням: Греко-католицьке підпілля в системі радянського тоталітаризму*, 268.

¹¹⁸ Гуркіна С. «Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичності, 109; Нуд Б. Інтерв'ю від 01.04.1993// АПЦ. Ф. П.-1. Оп. 1. Спр. 333.

¹¹⁹ Нуд Б. Інтерв'ю від 01.04.1993// АПЦ. Ф. П.-1. Оп. 1. Спр. 333.

зареєстрували і тепер його чекають переслідування. Окрім підпільного душпастирювання о. Петро працював на заводі, звідки згодом був змушений піти, бо співробітники видали його начальнику за те, що під час обідньої перерви він молився. Коли начальник викликав отця і запитав: «Хто ти такий?» отримав відповідь: «Я людина, що молюся в куті і нікому не перешкоджаю». Впродовж 15-ти років отець Петро щодня на світанку відправляв вдома Літургію, а його дружина дякувала, ночами він їздив служити по селах Старосамбірського району і щомісяця по 2-3 рази КДБ проводило обшуки: «Приходили ми ще спали раненько, сьома година, вдосвіта. Треба було стояти і не рухатися. Що в хаті було все забрано... Так довгий час»¹²⁰.

У 1967 році отця арештували і вісім місяців тримали під слідством, дружина могла принести йому передачу два рази в місяць, а згодом його направили в психлікарню, попри те, що був психічно здоровим. В лікарні на священика постійно чинили тиск, намагаючись дати укол, який би йому «допоміг», і коли він помолившись здався на Божу волю і вирішив дозволити цей укол, медсестрі так і не вдалось його зробити, бо він чудом вислизнув їй з рук. Більше 9 місяців після цієї події о. Петра ще тримали у лікарні, а потім випустили як здорового. Його дружину неодноразово викликали на допити. Анна, залишившись з двома малими дітьми, була змушена ходити на роботу і залишати дітей по вісім годин на день самих гратися на вулиці, не могла сказати на роботі про чоловіка, бо могла втратити роботу.

Подружжя Городецьких пережило моральне насильство та тиск з боку радянської влади, проте продовжувало служити підпільній церкві і після арешту, отець гуртував молодь і відвертав їх від комсомолу. Після всіх переслідувань Анна засвідчує, що їхню стежку не можна назвати хресною, бо сам Господь допомагав їм нести хрест, і що «хотіла би ще так жити як тоді. Не боюся тих переслідувань»¹²¹.

¹²⁰ Городецька А. Інтерв'ю від 21.10.1998, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-936-937, 6.

¹²¹ Городецька А. Інтерв'ю від 21.10.1998, 9-10.

Прикладом життя сім'ї «возз'єднаного» священника є о. Іван та Любов Дідух. Отець Дідух підписав православ'я залишившись «уніатом в душі», проте паламар його видав і він був засуджений у січні 1950-го на 10 років за трьома статтями. При арешті в домі зробили ревізію та забрали худобу, а всю бібліотеку спалили на повір'ї міліції в Рогатині¹²². Дружина отця – Любов, залишилась з трьома дітьми, а о. Івана повезли в табори у Караганду, а згодом до Воркути. Пані Любов розповідає, що її не хотіли приймати на роботу, «казали їдь там, куда поїхав чоловік», і вона працювала вдома, займалась рукоділлям, щоб утримати дітей¹²³. Отець Петро відсидів повних 10 років і після повернення в 1961 обслуговував декілька сіл, але в тому ж році помер. Його дружина згадує, що «як вмирав, то все казав: “я не є жодний православний, я є греко-католик, буду є і вмру”. Але тоді не був такий момент ще, що переписувалися, і він бідачисько помер». Дружина отця в час підпілля слухала Службу по радіо Ватикан та зрідка навідувалась до православної церкви¹²⁴. Життя сім'ї Дідух ілюструє, що позиція радянської влади щодо «возз'єднаних» і тих, що не підписали не відрізнялась, адже через донос священник був засуджений і відбув повний термін покарання, а його дружина була позбавлена можливості працювати. Передсмертні слова отця Івана свідчать, що «підписання» для нього було формальним і він залишався вірним своїй Церкві.

Ще один приклад формального «возз'єднання» знаходимо в інтерв'ю зі Стефанією Дорош, дружиною о. Андрія. Сім'я Дорошів служила в селах на Тернопільщині, де після відходу німців залишились одні згарища. Коли у Львові відбувався собор 1946 року, отець був хворий і не поїхав. Згодом КДБ вимагало від священника поїхати зареєструватися до Львова впродовж трьох тижнів, бо грамоту видану А. Шептицьким вважали недійсною, інакше погрожували вивозом на Схід. Отець Андрій поїхав до Львова і там канцлеру о. Крижанівському сказав: «Я не думаю йти і зрікатися своєї віри, я є греко-

¹²² Дідух Л. Інтерв'ю від 23.02.1993, м. Львів// АПЦ, Ф.1., оп. 1, спр. 48, 6-8.

¹²³ Дідух Л. Інтерв'ю від 23.02.1993, 9.

¹²⁴ Дідух Л. Інтерв'ю від 23.02.1993, 12.

католик», на що канцлер відповів, щоб той зачекав. За короткий час о. Крижанівський привіз грамоту підписану єпископом Макарієм отцю Дорошу, який таким чином далі продовжував своє служіння і споминав на Літургії Папу Римського¹²⁵. Син Дорошів був переслідуваний за релігійні книги та «Історію України», радянські агенти приписували, що забрали два мішки книг, коли насправді знайшли 3-4 штуки¹²⁶. Пані Стефанія згадує, що в сім'ї завжди були переживання – війна, потім партизанка, постійна напруженість, готовність бути вивезеними, але вважає, що ці терпіння вони мусили перенести, щоб підняти свідомість народу, який був під ярмом¹²⁷. Історія сім'ї Дорошів є свідченням взаємної допомоги між священиками у справі «переходу» на православ'я та формальному сприйнятті цього факту. Отець Дорош дожив до 1980 року, перейшовши майже до кінця часи катакомбної Церкви. Базуючись на свідченні, яке знаходимо в інтерв'ю з п. Стефанією, можна стверджувати, що це подружжя віддало свою працю для греко-католиків. Також вони були переслідувані агентами КДБ (сина арештовували, а пані Стефанію та отця викликали на допити) і постійно перебували в зоні ризику вивозу на Схід.

Особливо довгою і складною була дорога до священства у катакомбній Церкві отця Євгена та Марії Кравчук, які одружились у жовтні 1944 року. Отець Євген закінчив семінарію та докторат у Празі і викладав історію Церкви в Духовній семінарії у Львові¹²⁸. У 1948 році його арештували та засудили як «ізмінника родіни» на 25 років, які провів у таборах Магадану та Мордовії. Дружину Марію з двома дітьми було вивезено в Хабаровський край у 1950 році. Після амністії у 1956 році, сім'я зустрілась у Хабаровську, але через два роки, у 1958, Євгена знову арештовують, його синові було тоді три тижні. Під час першого ув'язнення Євген сидів з Й. Сліпим та переписував написану ним Історію Церкви; ці зошити надсилав дружині в Хабаровськ, яка також їх переписувала і надсилала далі до України – це й стало причиною другого

¹²⁵ Дорош С. Інтерв'ю від 27.09.2000, 7.

¹²⁶ Дорош С. Інтерв'ю від 27.09.2000, 12.

¹²⁷ Дорош С. Інтерв'ю від 27.09.2000, 16-17.

¹²⁸ Кравчук М. Інтерв'ю від 22.06.1993, м. Тернопіль// АПЦ, спр. П-1-190, 1.

арешту¹²⁹. Впродовж десяти років з 1958-68 рр. Марія зустрілась з чоловіком лише три рази. Євген став священиком вже після повернення до Тернополя у 1968 році. Йому не дозволяли прописатись біля дружини і він був змушений винаймати кімнатку у Золочеві, в якій і був рукоположений єпископом Величковським. Від того часу отець Євген служив підпільні Літургії у своєму помешканні, хрестив та вінчав і водночас працював на державній роботі аж до пенсії. Через відмову у прописці подружжя не могло жити разом і отець лиш час від часу приїжджав до дружини та дітей, він вважався «небезпечним рецидивістом»¹³⁰. Отець Євген помер 1992 року, дочекавшись виходу УГКЦ з підпілля, проте на старості років у нього були проблеми з пам'яттю і він дуже хворів. Життя о. Євгена та Марії Кравчук – це приклад посвяти і незламності, адже переживши 18 років таборів та перебування на висилці, подружжя не втратило віри і врешті решт Євген став підпільним священиком. З однієї сторони їхня історія – це свідчення великої віри та надії на легалізацію Церкви, але з іншої – це трагедія подружнього життя спричинена, радянською владою, адже з 47 років подружжя, лише шість сім'я жила разом¹³¹.

Вищезгадані історії показують нам жорстокі реалії життя священичих родин в часі підпілля. Переглянувши десятки архівних матеріалів, які стосуються священичих родин, знаходимо безліч свідчень репресій та вивезення в Сибір цілих родин з дітьми. Так було у випадку о. Маркіяна та Марії Микитки, яких разом з трьома дітьми арештували вночі 1950 року і впродовж 5 тижнів везли в товарних вагонах на поселення в тайгу, де вони жили в бараках та працювали в лісах тайги¹³². На поселенні сім'я продовжувала вести духовне життя, відправлялись Літургії, організовували свята Миколая, вертепи¹³³. Донька Анізія розповідає, що мама Марія активно підтримувала батька, в будь-яку пору ночі служила з батьком, дякувала, пекла просфори¹³⁴. У 1957 році сім'я повернулась

¹²⁹ Кравчук М. Інтерв'ю від 22.06.1993, 7-8.

¹³⁰ Кравчук М. Інтерв'ю від 22.06.1993, 11-12.

¹³¹ Кравчук М. Інтерв'ю від 22.06.1993, 13.

¹³² Микитка М. Інтерв'ю від 16.12.1997, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-748, 7-8.

¹³³ Підлісецька А. Інтерв'ю від 09.12.1997, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-748.23, 14-15.

¹³⁴ Підлісецька А. Інтерв'ю від 09.12.1997, 21.

до України, в Рогатин і тут продовжувала підпільну діяльність – отець їздив по селах, хрестив та давав шлюби¹³⁵. Весь час після повернення з заслання сім'ю часто викликало на допити КДБ, проте отець не здався і до кінця життя, у 1972 році, служив для своєї Церкви.

Не менш вражаючим є шлях о. Артемія та Марти Цегельських, обоє з музичною освітою, одружились у 1940 році¹³⁶. Отець Артемій був активним священиком і водночас скрипалем в оперному театрі у Львові, але після відмови перейти на православ'я був арештований, радянські агенти під час арешту спалили всю церковну бібліотеку. Отець Артемій рік перебував у в'язниці на Лонцького і 5 років в сибірських таборах. Його дружину Марту арештували просто на вулиці 1950 року і після морального та фізичного насильства, її разом з трьома дітьми вивезли в Красний Яр. За час перебування отця у в'язниці та в таборах, Марта передавала йому передачі – сухі хлібці та родзинки, завдяки чому отець Артемій міг відправляти Літургії та сповідав в таборах¹³⁷. Після закінчення терміну священик прийшов до сім'ї у Красний Яр і ще шість років вони проживали на поселенні в лісах, а потім в Томську, де працювали музикантами. Весь період заслання сім'я Цегельських провадила підпільну діяльність, в їхньому домі відправлялись Літургії¹³⁸. Після реабілітації у 1956, сім'я повернулася до Львова і отець продовжував активно діяти в катакомбній Церкві – давав шлюби, писав з радіо Ватикан Історію Церкви, працював з молодими аж до своєї смерті у 1985 році¹³⁹.

Серед багатьох священичих сімей знаходимо свідчення безкомпромісності щодо православ'я та готовності бути вивезеними. Схожий до сім'ї Цегельських випадок зустрічаємо у розповіді Дарії Станислав, дружини о. Василя. Отця часто викликали на допити і в них вдома завжди були готові сухарі – дружина не знала чи повернеться чоловік після допитів чи ні¹⁴⁰. В 1950 році всю сім'ю Станислав

¹³⁵ Микитка М. Інтерв'ю від 16.12.1997, 9.

¹³⁶ Цегельська М. Інтерв'ю від 04.07.1996, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-672, 8.

¹³⁷ Цегельська М. Інтерв'ю від 04.07.1996, 27.

¹³⁸ Цегельська М. Інтерв'ю від 04.07.1996, 35.

¹³⁹ Цегельська М. Інтерв'ю від 04.07.1996, 48-50.

¹⁴⁰ Станислав Д. Інтерв'ю від 22.11.1993, с. Микулинці//АПЦ, спр. П-1-1-1-233, 16.

вивезли в Томську область на поселення в Білий Яр на тяжкі роботи. Назад додому вони повернулися у 1959 році продовжуючи, як і інші вищезгадані священики, відправляти богослужіння в себе вдома, а отець Василь їздив та підпільно служив по селах, незважаючи на обшуки та виклики КДБ¹⁴¹.

Кількість виселених священичих родин на сьогодні невідома, проте з архівних джерел дізнаємось, що до їх числа належать також о. Роман та Ірина Берест¹⁴², подружжя блаженного о. Миколи та Осипи Цегельських¹⁴³, о. Євгена та Ірини Аликсевичів¹⁴⁴, о. В'ячеслава та Любові Ласовських¹⁴⁵ та ін. Сім'ї не знали чи коли-небудь зможуть повернутися до дому – коли їх привозили на поселення, то говорили що це «на вічно» і вони щомісяця були повинні розписуватись у коменданта, але все ж таки надіялись, що часи зміняться, що й відбулось після смерті Сталіна.

В багатьох випадках в часі перебування УГКЦ у катакомбах арештовували саме священиків, а їхні дружини залишались під контролем радянських агентів та шукали можливості підтримати чоловіка і подбати про дітей. Найбільшою допомогою для арештованих, яку дозволяв комуністичний режим, були передачі, в які вкладали маленькі записки та зустрічі раз на декілька років. Так, Ольга, дружина о. Василя Галія, постійно ходила до слідчого, щоб дізнатись якусь інформацію про чоловіка і згодом постійно висилала передачі отцю в табори Тайшету¹⁴⁶. Так само було у випадку Анни Городецької, яка носила передачі та відвідувала о. Петра у психлікарні та оббивала пороги слідчого щодо питання її чоловіка¹⁴⁷. Ірина Синяк в рубчик мішка зашивала листи і носила передачі для ув'язненого о. Івана¹⁴⁸.

¹⁴¹ Станимир Д. Інтерв'ю від 22.11.1993, 36-37.

¹⁴² Балтро М. Інтерв'ю від 30.12.1992, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-63.

¹⁴³ Цегельська Л. Інтерв'ю від 16.06.1993, м. Тернопіль// АПЦ, спр. П-1-1-178; Цегельський Д. Інтерв'ю від 17.06.1996, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-178.14.

¹⁴⁴ Аликсевич І. Інтерв'ю від 02.08.1993, м. Тернопіль// АПЦ, спр. П-1-1-166.

¹⁴⁵ Ласовська Л. Інтерв'ю від 28.04.1993, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-312.

¹⁴⁶ Галій О. Інтерв'ю від 15.03.1994, с. Оброшино// АПЦ, спр. П-1-1-306.

¹⁴⁷ Городецька А. Інтерв'ю від 21.10.1998, м. Львів.

¹⁴⁸ Синяк І. Інтерв'ю від 16.03.1994, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-307, 14.

Переслідувань від радянської влади зазнавали й священники, яким вдалося уникнути арешту і вони продовжували служити у підпіллі, серед них є сім'я о. Антіна та Катерини Будзан. Він був відомим українським етнографом, якого Й. Сліпий висвятив 1944 року, проте парафії священник не отримав і весь час служив у підпіллі, терпівши постійні ревізії та допити¹⁴⁹.

Непросто складалось життя дітей священників, яким було важко здобути вищу освіту – їх виключали або не приймали у ВУЗи через те, що батько священник, тому вони часто старались приховати цю інформацію. Наприклад, донька о. Івана та Марії Новак не вступила в інститут, бо вказала, що донька священника¹⁵⁰, а на о. Романа Кияка тиснуло КДБ з вимогою припинити священничу діяльність, погрожуючи перешкодити у науковій кар'єрі його дітям¹⁵¹.

На основі поданих історій бачимо, що життя священничих сімей після подій 1946 року кардинально змінюється. Припиняється катехитична діяльність. Комуністична влада виганяла сім'ю священника з хати, або забирала частину дому – о. Леонтій та Наталія Борса були виселені з дому і шукали притулку по сусідах¹⁵². Греко-католицькі храми закривають або призначають туди православного священника. Греко-католицькі священники, які підписували перехід на православ'я часто продовжували служити як греко-католики і відкривали свої церкви для підпільних священників. У випадку, коли священнослужитель йшов у підпілля, його парафією ставав дім чи квартира, де проживала сім'я, там звершувались таємні богослужіння, переважно вночі або на світанку, відбувались вінчання, хрестини та сповіді, священники їздили і ночами відправляли по селах. В цей період бачимо взаємну солідарність між священничими сім'ями, які допомагали одні одним виховувати дітей, особливо там, де батько був арештований. Дружина о. Романа Лиска, який був закатований у в'язниці на Лонцького, згадувала, що після арешту чоловіка залишилась сама з

¹⁴⁹ Будзан О. Інтерв'ю від 29.11.2007, с. Воскресінці, Івано-Франк. обл.// АПЦ, спр. П-1-1-1898.

¹⁵⁰ Новак М. Інтерв'ю від 22.12.2003, м. Золочів// АПЦ, спр. П-1-1-1585, 12.

¹⁵¹ Кияк Р. Інтерв'ю від 26.11.1993 р., Івано-Франківськ// Архів ІЦ, ф. 1, спр. 900.

¹⁵² Борса Н. Інтерв'ю від 09.05.1997, м. Косів//АПЦ, спр. П-1-1-703, 32.

трьома малими дітьми серед безладу після ревізії, і товариш її чоловіка о. Дорош, дізнавшись про арешт, прийшов її розважити, його сім'я часто допомагала Лискама¹⁵³, а дружина арештованого і згодом вбитого в таборах о. Івана Синяка знайшла притулок для себе та дітей у сім'ї о. Володимира та Ольги Коник¹⁵⁴.

Отож, сім'ї священників в підпіллі можна назвати «домашніми церквами», які вони творили не лише на Галичині, але й на виселенні в найвіддаленіших кутках Радянського Союзу та у таборах. Терпівши постійні знущання, переслідування та моральне і фізичне насильство, вони не лише не здавались, але й продовжували бути острівками віри; їхнє життя було зосереджене на переданні і збереженні віри та традиції греко-католицької Церкви.

У вищеописаних історіях життя сімей греко-католицьких священників у ХХ століття можемо прослідкувати, як змінювались їхні життєві обставини та з якими труднощами вони зустрічались. Бачимо, що на початку століття, коли галицькі землі перебували під владою Австрійської імперії незважаючи на певні конфлікти між владою та духовенством чи фінансові труднощі священників, все ж таки священничі сім'ї були елітою села, проживали у парафіяльних маєтках, могли дозволити собі оплачувану прислугу та дати добру освіту своїм дітям.

Перша світова війна змінила такий стан речей і священникам доводилось шукати способів відновлювати церкви та маєтки попри повоєнну бідність населення. Період між світовими війнами характеризується більшою стабільністю та розквітом праці священничих сімей, бачимо їхню активну просвітницьку та організаційну діяльність в різних ділянках українського суспільства. Впродовж цих років вони потерпіли пацифікацію та гоніння від польської влади, проте не припиняли розвивати греко-католицьку Церкву на місцях свого служіння.

Початок Другої світової війни цілковито змінює обставини життя священничих родин. Внаслідок почергової зміни влади (спершу більшовиків, а потім німців) та воєнних дій на територіях Галичини родини часто змушені

¹⁵³ Дорош С. Інтерв'ю від 27.09.2000, 9.

¹⁵⁴ Коник В. Інтерв'ю від 05.06.2006, м. Львів//АІЩ, спр. П-1-1-99, 3.

втікати та терпіти ув'язнення і переслідування зі сторони влади. Закриття церков, високі податки, вигнання з парафіяльних домів, заборона викладання релігії в школах – все це приводить до звуження поля діяльності священиків та їхніх дружин і вже у 1946 р., після подій Львівського собору багато священничих родин переходять у підпілля і їхні доми стають «домашніми церквами» де збираються християнські спільноти.

Можемо сміливо стверджувати, що терпіння і страждання, які ці сім'ї перенесли в час тоталітарного режиму з вірою у вільне майбутнє для своєї Церкви, принесли свій плід – легалізацію греко-католицької Церкви, яка завдяки своїм вірним та духовенству вистояла і відродилась після 50-ти років катакомбного життя.

РОЗДІЛ 3

ДРУЖИНИ СВЯЩЕНИКІВ У ХХ СТ. ТА ЇХНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

Після огляду специфіки життя священничих сімей у різні періоди ХХ століття у цьому розділі спробуємо відтворити постать дружини священника даного періоду та зрозуміти, яку роль та місію вона виконувала у громаді та служінні чоловіка. Перед тим, як йтиметься саме про дружину священника, поглянемо, що говорять про місію жінки в Церкві деякі документи Католицької Церкви.

Теми місця і ролі жінки в Церкві є завжди актуальними та часто стають предметами для роздумів та дискусій. Оскільки впродовж років позиція жінки в суспільстві була затінена, вона не мала права на освіту, її голос не був почутий, а розуміння її суспільної ролі та місця було дуже вузьким. На початку ХХ століття ситуація змінюється і Католицька Церква намагається дати відповідь на питання про місію жінки, висловлюючи своє бачення в документах Другого Ватиканського собору, який відбувся в середині ХХ ст.:

Надходить година, більше того – година ця вже надійшла, коли покликання жінки проявляється на повну силу; година, коли жінка здобуває в суспільстві вплив, розвиток, владу, яких досі вона ще ніколи не досягала. Тому в хвилину, коли людство переживає таку глибоку переміну, жінки, сповнені євангельським духом, можуть подати людству велику допомогу, щоб воно не занепало¹⁵⁵.

У своєму листі «Про гідність та покликання жінки» папа Іван Павло II осмислює 1 та 2 розділи книги Буття та наголошує на онтологічній рівності обох, адже Бог створив людську істоту чоловіком та жінкою, що дає підстави говорити про однакову гідність як чоловіка так і жінки¹⁵⁶.

Святий Отець говорить про те, що Христос, як Господній Слуга, об'являє людям царську гідність служіння, з яким найчастіше поєднується покликання людини, і як чоловіку так і жінці, необхідно усвідомити цю царську гідність служіння, бо так робив Христос¹⁵⁷. Найкращим прикладом такої гідності та покликання до служіння святий Іван Павло II наводить постать Богородиці, бо

¹⁵⁵ Іван Павло II, Апостольський лист. *Про гідність і покликання жінки*. (15.08.1988), Львів 1995, 3.

¹⁵⁶ Там само, 16-18.

¹⁵⁷ Там само, 12-13.

саме через неї Єва наново відкриває жіночу гідність та природу, яка повинна постійно перебувати в серці кожної жінки та формувати її¹⁵⁸.

Ісус Христос виливає Святого Духа на обох, таким чином довіряючи чоловікові та жінці Божі правди і підкреслюючи їхню «рівність» стосовно «великих Божих діл», що є основою гідності та покликання жінки в Церкві та суспільстві¹⁵⁹. Папа Іван Павло II говорить про те, що кожна особа прагне до самовираження, яке може здійснитись лише через щире самопосвяту, бо людина, створена на образ і подобу Божу, є покликана жити для інших і бути для них даром, на зразок Святої Трійці, проте чоловік і жінка сповнюють це в різний спосіб¹⁶⁰.

Бог довіряє жінці особу, незважаючи на положення в якому вона знаходиться, тому усвідомлення цієї великої довіри Бога і значимості свого покликання постійно нагадують жінці про ту гідність, яку вона отримала від Бога. Отож «досконала жінка», яка перебуває поруч з Христом, в якому знаходить відкуплення та спасіння, стає джерелом духовної сили та підтримки для інших, і саме таким жінкам багато завдячують сім'ї, народи та Церква¹⁶¹.

У греко-католицькій Церкві жінки зазвичай становили основну кількість християнської спільноти. Серед них, окрім монахинь та мирянок, були ще й дружини священиків; їх також називали добродійками, паніматками чи їмостями. Оскільки священик та його родина були орієнтиром та прикладом християнського життя для парафіян, можемо говорити про дружин священиків як про певну умовну категорію, яка мала своє місце та значення для греко-католиків¹⁶². Саме греко-католицьке духовенство під «духовним станом» розуміло не лише священика але й членів його сім'ї¹⁶³.

¹⁵⁸ Іван Павло II, Апостольський лист. *Про гідність і покликання жінки*, 35.

¹⁵⁹ Там само, 48-49.

¹⁶⁰ Там само, 19.

¹⁶¹ Там само, 87.

¹⁶² Гуркіна С. *Роль жінок в Українській греко-католицькій церкві у катакомбний період (1946-1989)*/ Роль жінки у Церкві та в сучасному суспільстві, Комісія УГКЦ у справах мирян, Львів 2019, 29.

¹⁶³ Заярнюк А. *Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини XIX століття* // *Україна модерна*, Ч. 4-5, Львів (2000), 51.

У цьому розділі зупинимось на постаті дружини священника, постараємось зрозуміти ким були ці особи, чим вони займались та яку роль відігравали у житті Церкви.

3.1. Дружини священників у ХХ ст.: ким були та як знайомились з майбутніми чоловіками?

Зважаючи на історичну тяглість священничих родів, де з покоління в покоління діти священників йшли стежками своїх батьків, знаходимо багато відомостей про дружин священників, які походили з священничих родин. Ще на початку ХХ століття маємо багато прикладів доньок священників, що одружились з богословами, хоча згодом ця традиція послаблюється. В архівних матеріалах містяться відомості про дружин священників, які були вихідцями зі священничих сімей. Серед них знаходимо Олену Гапій, доньку добродійки Марії Крушельницької (яка була двоюрідною сестрою відомої співачки Соломії Крушельницької). Дві доньки Олени – Марія та Неоніла також одружились з теологами¹⁶⁴. Також між ними були: Володимира Давидюк-Бандера, Наталія Борса, Любов Ласовська, Софія Моравська та її донька Ольга Галій, Ірина Гургула, Ярослава Білокурська, Марія Гураль, Богуслава Рогашевська, Наталія Головацька, Дарія Станислав, Оксана Коржинська, Марія Толока, Любов Дідух, Іванна Лиско, Меланія Баран, Тетяна Бак, Марія Сенів, Марія Гавацька та її донька Ірина Синяк, Софія Білинська, Ярослава Сохацька та інші¹⁶⁵.

Проте не всі богослови знаходили свою супутницю у священничих домах. Наприклад дружина о. Костянтина Яримовича Олена була донькою працівника

¹⁶⁴ Боднар М. Інтерв'ю від 07.02.1993, м. Новий Розділ// АПЦ, спр. П-1-1-707.5.

¹⁶⁵ Калагурська М. Інтерв'ю від 31.10.1996, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-691, 1; Семотюк Д. Інтерв'ю від 16.05.2006, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-1792, 1; Давидюк-Бандера В. Інтерв'ю від 21.02.98, м. Стрий// АПЦ, спр. П-1-1-817; Борса Н. Інтерв'ю від 09.05.1997, м. Косів// АПЦ, спр. П-1-1-703; Ласовська Л. Інтерв'ю від 28.04.1993, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-312; Галій О. Інтерв'ю від 15.03.1994, с. Оброшино// АПЦ, спр. П-1-1-306; Гургула В. Інтерв'ю від 28.06.1993// АПЦ, спр. П-1-1-722; Стусик М. Інтерв'ю від 23.02.1995, м. Коломия// АПЦ, спр. П-1-1-494; Коржинська О. Інтерв'ю від 18.09.1994, с. Суховоля// АПЦ, спр. П-1-1-500; Дідух Л. Інтерв'ю від 23.02.1993, м. Львів// АПЦ, Ф.1., оп. 1, спр. 48; Бак Т. Інтерв'ю від 29.12.2001// АПЦ, спр. П-1-1-1334; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 29, арк. 23; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1р, спр. 207, арк. 3; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 228, арк. 7; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 50, арк. 4; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 182, арк. 8;

залізниці¹⁶⁶, Ольга Богатюк була донькою судового урядника¹⁶⁷, а Анна Панас – донькою судді¹⁶⁸. Миронович Марія, Лесів Стефанія, Мисак Ольга, Цибала Ольга, Марія Бриндзей-Лехніцька, Городецька Анна, Будзан Катерина, Скробач Марія – походили з родин селян та заможних хліборобів¹⁶⁹. Отець Чередарчук Роман та Ірина були дітьми директорів шкіл¹⁷⁰. Також Бемко Ольга, Романів Ірина, Осика Анна були доньками вчителів¹⁷¹.

Зважаючи на різноманітність походження дружин священників, серед проаналізованих джерел все ж виокремлюються декілька основних груп – це селянські, вчительські та священничі родини. Цей факт зовсім не новий, оскільки знаємо, що тогочасна галицька інтелігенція складалась здебільшого з вчителів та священників. Важко визначити який саме відсоток доньок священників одружувався з теологами, але досліджені джерела підштовхують до висновку, що більшість добродійок походили саме з священничих сімей. Відомо, що доньок священників ще змалку вчили господарювати, давали базову освіту і готували до того, що в майбутньому вони одружаться з богословом.

Місцем знайомства семінаристів з майбутніми нареченими були священничі дома, де були великі господарства і можливість утримувати студентів, які приїжджали на канікули чи на празники. Туди запрошували друзів, братів та сестер, і саме в гостях здебільшого зав'язувалась дружба та симпатія. Так було у випадку о. Івана та Любові Дідух, доньки священника, які познайомились у неї вдома, коли Іван ще семінаристом приїхав до них на празник¹⁷². О. Яків Білокурський також познайомився з дружиною Ярославою під час вакацій у неї вдома¹⁷³. Микитка Марія познайомилась з Маркіяном влітку у її подруги Марії

¹⁶⁶ Яримович О. Інтерв'ю (б. р.) // АПЦ, спр. П-1-1-336, 1.

¹⁶⁷ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1р, спр. 204, арк. 1.

¹⁶⁸ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 228, арк. 54.

¹⁶⁹ Миронович М. Інтерв'ю від 23.11.1999, с. Муроване// АПЦ, спр. П-1-1-1017,1; Лесів С. Інтерв'ю від 28.08.1997, м. Болехів// АПЦ, спр. П-1-1-722, 1; Мисак О. Інтерв'ю від 28.04.2003, с. Журавно, Львівська обл.// АПЦ, спр. П-1-1-1528; Цимбала О. Інтерв'ю від 30.04.1993, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-135; Бриндзей-Лехніцька М. Інтерв'ю з від 08.05.2002, м. Івано-Франківськ// АПЦ, спр. П-1-1-1397; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 74, арк. 10; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 867, арк. 10.

¹⁷⁰ Гошко М. Інтерв'ю від 14.09.1998, с. Дубляни// АПЦ, спр. П-1-1-514, 1.

Бемко О. Інтерв'ю від 24.08.1993; Романів І. Інтерв'ю від 15.04.1994// АПЦ, спр. П-1-1-377; Осика А. Інтерв'ю від 03.02.1997, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-838.

¹⁷² Дідух Л. Інтерв'ю від 23.02.1993, 2.

¹⁷³ Стусик М. Інтерв'ю від 23.02.1995, м. Коломия//АПЦ, спр. П-1-1-494, 5.

Скробач, яка була заручена семінаристом – другом Маркіяна¹⁷⁴. Також Марія та о. Микола Боднар познайомились через її батька, який був священником у селі Миколи¹⁷⁵.

Майбутні подружжя знайомились також у школах чи селах, де вчителював хтось із подругів – після закінчення семінарії не всі семінаристи відразу висвячувались, особливо під час війни, тож дехто йшов вчителювати чи допомагав іншим священникам. Наприклад Хоміцька Ярослава згадує, що познайомилася з чоловіком під час вчителювання в школі, також Дорош Стефанія познайомилася з о. Андрієм коли він вчителював в її селі після семінарії. Місцями знайомств були релігійні організації, хори, «Просвіта», «Пласт» та ін. Бемко Теофіл та Ольга познайомились в «Пласті»¹⁷⁶, а Цибулько Марія та о. Володимир співали разом в хорі¹⁷⁷. Неординарною є історія о. Костянтина Яримовича, якому після закінчення семінарії 10 років не таланило в пошуках нареченої, але побачивши фото Олени в домі її брата, він вирішив їхати до неї і за рік вони одружилися¹⁷⁸.

Проте, в середині ХХ ст., з початком війни, а згодом з входом Церкви у підпілля, ситуація змінюється – закриваються релігійні товариства і священничі дома перестають бути осередками зустрічей та святкувань. З того часу місця знайомства стають ще більш різноманітними, а неодноразово священниками ставали чоловіки, які вже після одруження вчилися в підпільних семінаріях. Так було у випадку о. Петра Городецького та Ганни¹⁷⁹, та о. Іллі і Ольги Мисак – обоє були з одного села і чоловік багато років дякував, а в 1970 році став підпільним священником¹⁸⁰.

Більшість дівчат, які стали дружинами священників отримали педагогічну освіту і працювали у сфері освіти. Вони мали закінчені гімназії та вчительські

¹⁷⁴ Микитка М. Інтерв'ю від 16.12.1997, 3.

¹⁷⁵ Боднар М. Інтерв'ю від 07.02.1993, 2.

¹⁷⁶ Бемко О. Інтерв'ю від 24.08.1993, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-242, 2.

¹⁷⁷ Цибулько М. Інтерв'ю від 04.03.2004, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-1602, 5.

¹⁷⁸ Яримович О. Інтерв'ю (б. р.)// АПЦ, спр. П-1-1-336.

¹⁷⁹ Городецька А. Інтерв'ю від 21.10.1998, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-936-937

¹⁸⁰ Мисак О. Інтерв'ю від 28.04.2003, с. Журавно, Львівська обл.// АПЦ, спр. П-1-1-1528.

семінарії у Львові чи Станіславі і вчителювали в сільських школах або провадили дитячі садки. Знаємо, що серед дружин галицьких священиків вчительками були Яримович Олена, Миронович Марія, Чередарчук Ірина, Бемко Ольга, Неоніла Лиско, Боднар Марія, Бурдяк Осипа, Меланія Баран та інші. До тих, які працювали в захоронках – так називали дитячі садки, – відносяться: Дідух Люба, Галій Ольга, Ласовська Люба, Ліщинська Михайлина та ін¹⁸¹.

Багато хто отримав музичну освіту – вчилися у музичних школах чи консерваторії. Наприклад Марта Цегельська навчалась у Львівській консерваторії, де й познайомилась з майбутнім чоловіком Артемієм¹⁸², а Ірина Берест, яка вчилася на вокалі у консерваторії, пізніше співала у хорі Львівського оперного театру¹⁸³.

Також дівчата закінчували спеціалізовані курси, наприклад Наталія Борса, після закінчення гімназії в Чорткові, вчилася на шевця в тогочасній бурсі «Труд»¹⁸⁴, Бурдяк Осипа закінчувала торгову школу та вміла грати на скрипці¹⁸⁵.

Отож, майбутні дружини священиків були добре освіченими та працювали здебільшого у виховній сфері. Хоча серед них траплялись люди різних професій, знаходимо між ними бухгалтерів (Боднар Марія) та працівників адвокатських контор (Богуслава Білинська)¹⁸⁶.

3.2. Громадська діяльність дружин священиків та участь у парафіяльному житті

Перші громадські жіночі організації починають створюватись в кінці ХІХ на початку ХХ ст. Важливою тут була праця дружин священиків, які мали змогу

¹⁸¹ Яримович О. Інтерв'ю (б. р.)// АПЦ, спр. П-1-1-336,7; Миронович М. Інтерв'ю від 23.11.1999, 1; Гошко М. Інтерв'ю від 14.09.1998, 3; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 43, арк. 31; Боднар М. Інтерв'ю від 07.02.1993, 21; Бурдяк О. Інтерв'ю від 15.09.1998, м. Стрий// АПЦ, спр. П-1-1-924,1; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 67, арк.13. Галій О. Інтерв'ю від 15.03.1994, 5; Ліщинська М. Інтерв'ю від 26.10.1992, 2.

¹⁸² Цегельська М. Інтерв'ю від 04.07.1996, 7-8

¹⁸³ Балтро М. Інтерв'ю від 30.12.1992, 1.

¹⁸⁴ Борса Н. Інтерв'ю від 09.05.1997, 14.

¹⁸⁵ Бурдяк О. Інтерв'ю від 15.09.1998, 5.

¹⁸⁶ Боднар М. Інтерв'ю від 07.02.1993; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 50, арк. 7.

отримати добру освіту і працювали для підняття громадської та національної свідомості українських жінок на Галичині¹⁸⁷. Жінки зі священничих родин відігравали важливу роль у греко-католицькому середовищі. Вони займалися церковними справами, знали обряди та звичаї, були порадилицями чоловіків і мали багато роботи в домашньому господарстві, догляді за церквою та вихованні дітей¹⁸⁸.

Жіночі організації виникали з необхідності подолання конкретних соціальних проблем, вони боролись з пияцтвом, неписьменністю, смертністю немовлят, впроваджували в побут правила гігієни та ставили собі за мету сприяти розвитку економіки та модернізації суспільства¹⁸⁹.

Провідну роль у пробудженні українських жінок відіграла Наталія Кобринська. Вона походила зі священничого роду Озаркевичів, була одружена зі священником, але невдовзі повдовіла. Наталія зосередила свої зусилля на активізації галицьких жінок у громадському житті краю і у 1884 році скликала з'їзд «Товариства руських женщин», яке згодом переросло в «Союз Українок»¹⁹⁰.

Членкинями Товариства були також і дружини священників. Відомо, що Стефанія Фіголь була активісткою у громадському житті Станіславова та певний час після війни очолювала Товариство¹⁹¹. Також на початку ХХ ст. це товариство очолювала дружина о. Кульчицького Антонія¹⁹². За сприяння о. Єроніма Бариша та його дружини Софії зі Струтинських у 1906 р. Товариство придбало у Станіславові будинок і організувало там бурсу для дівчат. Будинок був розрахований на 30 дівчат, які були доньками священників та селян. Пані Антонія Кульчицька особливо опікувалась інститутом, і майже щодня приїжджала туди з села, там вчилось двоє її доньок¹⁹³. Окрім бурси для дівчат «Товариство руських

¹⁸⁷ Гуркіна С. *Роль жінок в Українській греко-католицькій церкві у катакомбний період (1946-1989)*, 29.

¹⁸⁸ Богачевська-Хом'як М. *Білим по білому: Жінки у громадському житті України. 1884–1939* / Центр жіночих студій в УКУ, Львів 2018, 118.

¹⁸⁹ Богачевська-Хом'як М. *Білим по білому: Жінки у громадському житті України. 1884–1939*, 30, 37.

¹⁹⁰ Гуркіна С. *Роль жінок в Українській греко-католицькій церкві у катакомбний період (1946-1989)*, 30

¹⁹¹ *Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини*, Т. 2., 416-417.

¹⁹² *Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини*, Т. 1., 425, 427.

¹⁹³ Там само, 427-430.

женщин» влаштовувало дитячі заходи та виставки, співпрацювали з товариством «Сокіл», серед учасниць були дружина пароха с. Угринів Софія Баришева, Л. Турчманович, Ванда Шмериковська¹⁹⁴.

Товариство у 1922 р. змінило назву на «Товариство Українських Жінок», а з 1931 р. на «Союз Українок»¹⁹⁵. Учасниці «Союзу» вели дуже успішну працю по селах засновуючи жіночі гуртки та дитячі садки. Ініціаторками заснування філій «Союзу» часто виступали саме дружини священників. Наприклад у Калуші його головою була дружина о. Тисовського Марія. Олена Блавацька, дружина пароха, організувала в своєму селі гурток «Союзу», де під її проводом жінки та дівчата займались вишивкою та вивчали церковні пісні, збирались у читальні або в домі священника. Коли сім'ю Блавацьких перевели на іншу парафію, Олена і там зорганізувала жінок і влаштовувала разом з ними різноманітні святкові заходи та вечори пам'яті, у селі відбувались практичні курси шиття та куховарства¹⁹⁶. До «Союзу Українок» належали також Дідух Любов, Цибулько Марія, Бурдяк Осипа, Ласовська Люба, Галій Ольга¹⁹⁷.

Бачимо, що перед Першою світовою війною та у міжвоєнний період дружини священників працювали у різних ділянках громадського життя. Вони працювали у читальнях «Просвіти», кооперативах, організовували драматичні гуртки та різноманітні курси, ставили вистави та концерти. Для прикладу дружина о. Шарка Ірина шила костюми для аматорського гуртка, який ставив вистави у stodолі парафіяльного маєтку¹⁹⁸. У читальнях товариства «Просвіти» були задіяні Ольга Коник, Ласовська Люба, Галій Ольга та ін¹⁹⁹. Відомості про діяльність дружин священників даного періоду знаходимо у спогадах М. Головінської. Звідти знаємо, що дружина о. Чолія займалась харчівнею для

¹⁹⁴ Альманах *Станиславівської землі* : збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини, Т. 1, 428-429.

¹⁹⁵ Там само, 439.

¹⁹⁶ Там само, 639-640.

¹⁹⁷ Дідух Л. Інтерв'ю від 23.02.1993; Цибулько М. Інтерв'ю від 04.03.2004; Бурдяк О. Інтерв'ю від 15.09.1998, 9; Ласовська Л. Інтерв'ю від 28.04.1993, 1; Галій О. Інтерв'ю від 15.03.1994, 25.

¹⁹⁸ Альманах *Станиславівської землі* : збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини, Т. 2, 583

¹⁹⁹ Коник В. Інтерв'ю від 05.06.2006; Ласовська Л. Інтерв'ю від 28.04.1993, 2; Галій О. Інтерв'ю від 15.03.1994, 10.

прочан у Зарваниці, дружина о. Вигнанського організувала господарські гуртки при читальні «Просвіти». Також і сама М. Головінська провадила гуртки з вишивки та займалась прочанською кухнею впродовж багатьох років. Марія ініціювала серед жінок збірки допомоги для повернених з полону, у своїх спогадах згадує, що дружини сусідніх священиків були директорами шкіл²⁰⁰.

Також галицькі добродійки займались письменництвом – Марія Головінська писала оповідання у Львівські видання, які увінчувались успіхом, а Катерина Будзан, яка закінчила Львівський університет, писала статті у журнали «Мета», «Нова зоря», «Дзвони»²⁰¹.

На парафіях дружини священиків займались веденням хорів, нерідко виконували функції лікарів серед парафіян, організували свята Миколая та вертепи. Наприклад Т. Кучинська, дружина о. Гарасевича, була порадицею у вишивкарському мистецтві для дівчат і надавала медичну допомогу парафіянам своєю єдиною на все село аптечкою²⁰². Софія Моравська разом з чоловіком вела парафіяльний хор²⁰³.

Дружини священиків разом з іншими мирянками беруть активну участь у церковних та громадських товариствах та організаціях. Серед членів Марійської дружини були Боднар Марія, Білинська Ярослава, Дорош Стефанія, Цегельська Марта, Станислав Дарія, Скробач Марія, Галій Ольга²⁰⁴; до Товариства українських студентів католиків «Обнова» належала Матейко Катерина; до Апостольства молитви – Білинська Богуслава²⁰⁵; Батюк Марія та Білинська Б. належали до організації «Орли»²⁰⁶. Відомо, що Борса Наталія брала участь у з'їзді «Українська Молодь Христові» 1933 р. у Львові, на якому були присутні тисячі молодих людей.

²⁰⁰ Кузьмович-Головінська М. Зарваниця. Листки споминів, 41,119,182.

²⁰¹ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 74, арк. 8.

²⁰² *Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини*, Т. 2, 565.

²⁰³ Галій О. Інтерв'ю від 15.03.1994, 2.

²⁰⁴ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 76, 17; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 50, арк. 36; Дорош С. Інтерв'ю від 27.09.2000; Цегельська М. Інтерв'ю від 04.07.1996, 8; Станислав Д. Інтерв'ю від 22.11.1993, 4; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 867, арк. 12; Галій О. Інтерв'ю від 15.03.1994, 5.

²⁰⁵ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 50, арк. 36.

²⁰⁶ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 56, арк. 22.

Ще з ХІХ століття у кожній греко-католицькій єпархії функціонував «Фонд вдів та сиріт по священиках», до якого належали священики та їхні дружини, проте їхніх внесків було недостатньо для забезпечення достойного рівня соціальної захищеності вдовам та їхнім дітям. Тому у 1927 року за ідеєю дружини пароха з Луб'янок Стефанії Кіжикової, було створено об'єднання дружин священиків під назвою «Комітет допомоги вдовицям та сиротам по священиках», який згодом перетворений на кооперативу «Доля». Незабаром, у 1936 році, дружини священиків заснували товариство «Доля» з девізом «Усі за одну, одна за всіх!», яке перебувало під патронатом митрополита Андрея і у 1939 до його складу належали 364 добродійки, які об'єднувались у деканальні кружки. Для вдів придбали двоповерховий будинок у Львові і у 1938 р. там безкоштовно проживало 8 вдів з родинами. Запрошення до участі у товаристві надсилались до 1770 священичих родин, але насправді учасницями була лише п'ята частина, що свідчить про доволі малу активність добродійок. Товариство очолювали дружини львівських священиків – голова Наталія Дзерович, секретар Надія Семчишин та скарбник Ольга Лончина, проте з приходом радянської влади у 1939 р. товариство припинило діяльність²⁰⁷. Знаємо, що у гуртку для дружин священиків від товариства «Доля» у Зарваниці головувала М. Головінська, вона готувала доповіді на різноманітну тематику, навіть почала писати статтю на тему: «Роль жінки священика як подруги», проте так і не закінчила її²⁰⁸.

Отож, у період між світовими війнами дружини священиків були заангажовані у різноманітну харитативну та просвітницьку діяльність. Через свою активність у парафіях, читальнях, спільнотах, вони пробуджували та сприяли розвитку жіноцтва та молоді, самі проходили спеціалізовані курси – садівництва, трикотарства, шиття, куховарства та згодом організовували їх у своїх селах²⁰⁹. Дружини священиків намагались організуватись у товариства, проте з приходом більшовиків їхня діяльність припиняється. Окрім обов'язків у

²⁰⁷ Гуркіна С. *Роль жінок в Українській греко-католицькій церкві у катакомбний період (1946-1989)*, 32.

²⁰⁸ Кузьмович-Головінська М. Зарваниця. Листки споминів, 113.

²⁰⁹ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 50, арк. 10,36; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 56, арк. 49; ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 67, арк. 17.

власному домі, дружини священників виконували незамінну освітню та виховну місію у своїх громадах. Проте фактом залишається те, що активним у громадському житті був все ж таки малий відсоток дружин священників.

З початком сталінського терору, який змусив греко-католицьку Церкву піти у підпілля, роль дружин священників проявляється з нової сторони. Вони стають підтримкою та опорою для своїх чоловіків у рішенні не переходити до РПЦ, бачимо їхню готовність страждати і бути переслідуваними за свою Церкву. Таким прикладом була Ірина Чередарчук, дружина о. Романа, яка підтримувала в небажанні чоловіка підписати православ'я, хоча у них було 9 дітей²¹⁰. У родині о. Ореста та Марії Щуровських, за свідченням сина Мирона, панувало взаєморозуміння; він згадує епізод, коли до їхнього дому приїхав голова райвиконкому і звернувся до матері, щоб вона переконала чоловіка підписати православ'я, на що отримав відповідь: «Пане голово, ми будемо робити так, як нам совість підказує і я підтримую чоловіка, і нічого я впливати на нього не буду», згодом у 1950 р. всю сім'ю вивезли на спецпоселення, звідки вони повернулись лише за 6 років²¹¹. Трагічна доля спіткала і сім'ю Ольги та Василя Лончин. Ольгу з сином у 1950 р. вивезли на Далекий Схід, де вони провели 10 років, а отець Василь загинув у в'язниці на Донбасі від побоїв у 1946 році²¹².

Справжню відвагу і готовність до життя, яке чекає на сім'ю в катакомбах, демонструє Олена Яримович, яка на вагання чоловіка щодо «возз'єднання» відповіла: «Ми будемо мати бульбу і молоко. Годишся? Я готова», і потім довгий час у домі о. Костянтина, який пішов у підпілля, була лише бульба та молоко, «хліба ніхто не бачив в хаті»²¹³.

Інтерв'ю з дружинами священників зосереджуються більше на розповідях про діяльність чоловіка, тому відчитати роль дружини у цих матеріалах непросто. Зазвичай добродійки применшують свою місію і не бачать подвижництва їхнього життя, але в цих розповідях знаходимо, власне, свідчення

²¹⁰ Гошко М. Інтерв'ю від 14.09.1998, 18.

²¹¹ Щуровський М. Інтерв'ю від 28.01.1998, м. Львів// АПЦ, спр 425.

²¹² Лончина З. Інтерв'ю від 07.08.1994, м. Львів// АПЦ, спр 407.

²¹³ Яримович О. Інтерв'ю (б. р.), 21.

ісповідництва віри дружин священників в катакомбний період. Вони творили у своїх домах «домашні церкви», де вірні збирались на молитву, могли почути духовне слово чи почитати релігійну книгу; пекли просфори, багато з них щоранку дякували та прислуговували на Літургії, пильнували на подвір'ях під час Літургій.

Щодня дружини отців стикались з переслідуваннями, за ними слідкували, підслуховували їхні розмови, вони були змушені працювати на світських роботах, щоб утримати сім'ю та дбати про освіту дітей, яку родичам репресованих було непросто здобути; ночами у їхніх домах відбувались богослужіння, що вимагало пильності та обережності. Марія Боднар, дім якої був одною з «домашніх церков» згадує, що вони «були кожного дня як на вуглях»²¹⁴.

Матеріальний рівень життя був дуже непростий, бо підпільні священники не отримували плати за служіння, лише зрідка мали інтенції, а оплата праці часто була низькою²¹⁵. Наприклад Марія Стернюк, маючи музичну освіту, була змушена працювати сторожем та санітаркою²¹⁶. У дещо кращому становищі була Олена Тиха, яка закінчила фармацевтичний факультет та мала змогу працювати в аптеці²¹⁷. Дружини священників у підпіллі старались дати дітям християнське виховання, все це відбувалось на домашньому рівні, оскільки релігія в школі була заборонена, вони навчали їх основ віри та готували до першого Причастя. Завдяки кмітливості добродійок неодноразово священникам вдалося оминати арешту. Так, Михайлина Ліщинська порадила своєму чоловікові, який мав їхати підпільно хрестити дитину, не брати з собою нічого з церковних речей, а сама взялась піднести їх в потрібний момент, проте так і не дочекалась чоловіка в домовленому місці. Як виявилось згодом, сусіди їх підслуховували і підлаштували ці хрестини, щоб арештувати отця Михайла, але коли агенти КДБ

²¹⁴ Боднар М. Інтерв'ю від 07.02.1993, 10.

²¹⁵ Гуркіна С. *Роль жінок в Українській греко-католицькій церкві у катакомбний період (1946-1989)*, 35

²¹⁶ Ониськів Г. Інтерв'ю від 09.02.1993// АПЦ, спр. 84.

²¹⁷ Тиха О. Інтерв'ю від 28.01.1993, м. Львів// АПЦ, спр 86.

схопили отця на вокзалі, то не мали до чого придертись, бо з собою він мав лише декілька яблук²¹⁸.

Отож, у період підпілля місія дружин священників була дуже важливою, адже вони зберігали та передавали віру наступним поколінням, дбали про своїх арештованих чоловіків, надсилали їм передачі та речі, необхідні для служіння Літургій (сухарі, родзинки), наскільки могли підтримували інші священничі родини і не давали загаснути своєму обрядові та традиціям.

Багаторічний період життя у катакомбах дуже сильно вплинув на життя священничих родин, через утиски і переслідування дружини священників були змушені звузити свою діяльність до кола «домашньої церкви», що було протилежністю до активного життя міжвоєнного періоду.

З кінця 1980-х на початку 1990-х років настає час виходу Церкви з підпілля. Дружини священників також були його активними учасницями, вони збирали підписи за легалізацію Церкви, брали участь у богослужіннях під церквами, демонстраціях та походах.

Після офіційної легалізації УГКЦ перед жінками відкрились нові можливості – заснування та участь у релігійних спільнотах, вивчення богослов'я та різного роду праці, пов'язаної з відновленням та розбудовою структур греко-католицької Церкви.

Сьогодні дружини священників працюють у найрізноманітніших сферах громадського та церковного життя. Проте, у зв'язку з масовою секуляризацією суспільства, перед греко-католицькою Церквою постає багато нових викликів, тому, на нашу думку, сьогодні є велика потреба в об'єднанні дружин священників та їхній підготовці до майбутнього служіння. Адже завдяки усвідомленню дружиною своєї місії та покликання, одружене священство може принести ще більше добрих плодів, зокрема як священниче подружжя та сім'я, покликані до служіння Богові в Його Церкві.

²¹⁸ Ліщинська М. Інтерв'ю від 26.10.1992, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-96, 7-8.

ВИСНОВКИ

У першому розділі цього дослідження ми оглянули основні історичні події в УГКЦ в часі ХХ століття, що допомогло нам зрозуміти яким було становище священничих сімей та яких змін воно зазнало у різних періодах ХХ століття.

В посланні Блаженнішого Любомира Гузара до духовенства знаходимо слова про роль священничої родини у громаді, як свідчення християнського подружжя:

Одружений священник рівно ж може бути взірцевим Божим слугою, оскільки має інші засоби для свідчення Христові, зокрема богоугодне подружжє та сімейне життя. Священник, як усім відомо, завжди перебуває у громаді на видноті. Його приклад може сприяти піднесенню загального рівня сімейного життя у християнській громаді. Важливим тут є, щоб і сам священник, і його дружина, і діти були свідомі цього свого особливого покликання. Свідчення осіб, об'єднаних Божим даром сімейного життя, стає дуже потужним і переконливим засобом у нормальних обставинах життя²¹⁹.

Про таку місію священничої сім'ї йдеться також у Кодексі Канонів Східних Церков, де вказано, що від сім'ї пресвітера вимагаються добрі звичаї і вони мають подавати приклад вірним у родинному житті та вихованні дітей²²⁰.

Одним із завдань цього дослідження було проаналізувати служіння священничих сімей, проблеми та виклики, з якими вони зустрічались у різні періоди ХХ століття. Дивлячись на життя священничих сімей під час різних історичних обставин ХХ століття – Світових війн, переслідувань, міжвоєнного часу, можемо сказати, що це були подружжя, які стояли пліч-о-пліч та старались вірно служити Богові, незважаючи на обставини, які їх оточували. Бачимо, що завдяки доброму вихованню, часто їхні діти вирішували йти шляхом батьків і брати відповідальність у житті Церкви.

У вирі подій ХХ століття, коли Галичина перебувала під владою урядів Австрії, Польщі, Росії та Німеччини, сім'ї священників перейшли багато складних ситуацій: на душпастирів накладали високі податки та додаткові державні

²¹⁹ Гузар Л. До священників, дияконів та семінаристів з нагоди проголошення 2009 року Роком християнського покликання з особливим наголосом на священничому покликанні (1 січня 2009)// <https://kyivsobor.ugcc.org.ua/do-svyaschennykh-dyyakoniv-ta-seminarystiv-z-nahody-proholoshennya-2009-roku-rokom-hrystyyanskoho-poklykannya-z-osoblyvym-naholosom-na-svyaschenchomu-poklykanni> (17.12.19).

²²⁰ Кодекс канонів Східних Церков, кан. 285 § 2, 375, Львів 1995.

обов'язки; вони зазнавали побиття та руйнування церковного майна під час пацифікації 1930 року; за радянських частину їхніх домів забирали під сільраду чи радянську школу або ж зовсім виселяли родину з парафіяльного дому; церковні поля конфісковували для колгоспів; заради підписання православ'я на священників та їхніх рідних чинили психологічний та моральний тиск, вони терпіли ревізії, фізичні знущання, допити, а згодом ув'язнення у таборах та примусові виселення родин на спецпоселення у Сибір і віддалені райони СРСР; після повернення із заслання в Україну їм не давали дозволу на прописку і нерідко вони були змушені жити окремо; через священство батька дітям священників було важко здобути вищу освіту, а дружинам було непросто отримати добру роботу; багато священників та членів їхніх родин не повернулися з в'язниць чи таборів і загинули там віддавши своє життя за Церкву. До всіх вище перерахованих труднощів, через які пройшли священничі сім'ї, можна додати ще багато, проте життєві історії цих людей, більшість яких пережили час підпілля, явно свідчать про їхню відданість, вірність Богу та надію на легалізацію УГКЦ, заради чого ці сім'ї були готові на терпіння та не йшли на компроміс із власною совістю.

Оскільки ще одним завданням нашої роботи було дослідити роль та місію дружини священника, то третій розділ цієї праці ми присвятили саме постатям добродійок. Кожна сім'я є унікальною і має свою неповторну історію, оскільки її творять люди з різним минулим та характерами. Звісно, що в історії нашої Церкви зустрічаються також священничі подружжя, які з тих чи інших обставин були не найкращими прикладами християнських сімей, але в цій роботі ми намагались дослідити ті позитивні свідчення, які б допомогли нам зрозуміти місце та значення дружини священника. Серед розглянутих прикладів знаходимо жінок, які стоять поруч з чоловіком, підтримують його та розділяють обов'язки у різний спосіб. Одні присвячують себе служінню «домашній церкві» – дбають про дім, ведуть господарство, виховують дітей, особливо у часі підпілля, інші ж знаходять час і на громадську активність і ведуть просвітницьку роботу, організовуючи гуртки для жінок, дитячі садки, працю в читальнях, вистави та

інші заходи, проте їх було небагато. Найбільше свідчень про громадську працю дружин священників знаходимо у період до 1939 рр., оскільки з початком Другої світової війни, а згодом через перехід греко-католиків у катакомби у 1946 р., вони були змушені припинити свою діяльність.

Отож, можемо сказати, що більшість жінок віддавали своє життя служачи «домашній церкві», особливо у часі підпілля, і виконували роль дружини, матері, подруги та були духовними заступницями для своїх чоловіків, адже саме завдяки чоловіку дружина священника має цю повагу та особливий статус у Церкві і в певний спосіб розділяє з ним довірену відповідальність, про що й не раз свідчать добродійки у своїх інтерв'ю. Узагальнивши проаналізовані нами історії бачимо, що основна місія дружини священника полягала у передаванні та поширенні християнської віри, підтримці Христової Церкви та власної церковної традиції, яка виявлялась найперше через підтримку свого чоловіка у його служінні та розділення з ним складних життєвих виборів, належного християнського виховання дітей, через просвітницьку роботу у громаді, розвиток та збереження національних традицій та української ідентичності.

Варто вказати, що досягти поставлених перед нами завдань було непросто через невелику кількість джерел та інформації про дружин священників, яку вони містять.

Отож, робота покликана стати поштовхом для подальших досліджень у сфері духовності священничої родини та пасторальної праці з даними сім'ями, ролі та значенні жінки у Церкві, а зокрема місії дружини священника у сьогоднішній час. На нашу думку, певна пасивність великої кількості дружин священників у ХХ столітті була спричинена не лише історичними обставинами та утисками, але також не готовністю та нерозумінням власного покликання. Тому ця праця підштовхує нас до висновку, що сьогодні є велика потреба у забезпеченні відповідної підготовки дружини священника та допомоги їй в усвідомленні власної місії та покликанні у Церкві та громаді вірних, адже активізація дружини священника, яка є прикладом для мирян, може стати поштовхом до нового пробудження та розвитку в різних сферах церковного життя.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Аликсевич І. Інтерв'ю від 02.08.1993, м. Тернопіль// АПЦ, спр. П-1-1-166.
2. Бак Т. Інтерв'ю від 29.12.2001// АПЦ, спр. П-1-1-1334.
3. Балтро М. Інтерв'ю від 30.12.1992, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-63.
4. Бемко О. Інтерв'ю від 24.08.1993, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-242.
5. Боднар М. Інтерв'ю від 07.02.1993, м. Новий Розділ// АПЦ, спр. П-1-1-707.5.
6. Борса Н. Інтерв'ю від 09.05.1997, м. Косів//АПЦ, спр. П-1-1-703.
7. Бриндзей-Лехніцька М. Інтерв'ю з від 08.05.2002, м. Івано-Франківськ// АПЦ, спр. П-1-1-1397.
8. Будзан О. Інтерв'ю від 29.11.2007, с. Воскресінці, Івано-Франк. обл.// АПЦ, спр. П-1-1-1898.
9. Бурдяк О. Інтерв'ю від 15.09.1998, м. Стрий// АПЦ, спр. П-1-1-924.
- 10.Галій О. Інтерв'ю від 15.03.1994, с. Оброшино// АПЦ, спр. П-1-1-306.
- 11.Городецька А. Інтерв'ю від 21.10.1998, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-936-937.
- 12.Гошко М. Інтерв'ю від 14.09.1998, с. Дубляни// АПЦ, спр. П-1-1-514.
- 13.Гургула В. Інтерв'ю від 28.06.1993//АПЦ, спр. П-1-1-722.
- 14.Давидюк-Бандера В. Інтерв'ю від 21.02.98, м. Стрий// АПЦ, спр. П-1-1-817.
- 15.Дідух Л. Інтерв'ю від 23.02.1993, м. Львів// АПЦ, Ф.1., оп. 1, спр. 48.
- 16.Дорош С. Інтерв'ю від 27.09.2000, м. Городок// АПЦ спр. П-1-1-877.
- 17.Калагурська М. Інтерв'ю від 31.10.1996, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-691.
- 18.Кияк Р. Інтерв'ю від 26.11.1993 р., Івано-Франківськ// Архів ІЦ, ф. 1, спр. 900.
- 19.Коник В. Інтерв'ю від 05.06.2006, м. Львів//АПЦ, спр. П-1-1-99.
- 20.Коржинська О. Інтерв'ю від 18.09.1994, с. Суховоля// АПЦ, спр. П-1-1-500.
- 21.Кравчук М. Інтерв'ю від 22.06.1993, м. Тернопіль// АПЦ, спр. П-1-190.

- 22.Ласовська Л. Інтерв'ю від 28.04.1993, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-312.
- 23.Лесів С. Інтерв'ю від 28.08.1997, м. Болахів// АПЦ, спр. П-1-1-722.
- 24.Ліщинська М. Інтерв'ю від 26.10.1992, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-96.
- 25.Лончина З. Інтерв'ю від 07.08.1994, м. Львів// АПЦ, спр 407.
- 26.Микитка М. Інтерв'ю від 16.12.1997, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-748.
- 27.Миронович М. Інтерв'ю від 23.11.1999, с. Муроване// АПЦ, спр. П-1-1-1017.
- 28.Мисак О. Інтерв'ю від 28.04.2003, с. Журавно, Львівська обл.// АПЦ, спр. П-1-1-1528.
- 29.Новак М. Інтерв'ю від 22.12.2003, м. Золочів// АПЦ, спр. П-1-1-1585.
- 30.Нуд Б. Інтерв'ю від 01.04.1993// АПЦ. Ф. П.-1. Оп. 1. Спр. 333.
- 31.Ониськів Г. Інтерв'ю від 09.02.1993// АПЦ, спр. 84.
- 32.Осика А. Інтерв'ю від 03.02.1997, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-838.
- 33.Підлісецька А. Інтерв'ю від 09.12.1997, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-748.23.
- 34.Романів І. Інтерв'ю від 15.04.1994// АПЦ, спр. П-1-1-377.
- 35.Семотюк Д. Інтерв'ю від 16.05.2006, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-1792.
- 36.Синяк І. Інтерв'ю від 16.03.1994, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-307.
- 37.Станислав Д. Інтерв'ю від 22.11.1993, с. Микулинці//АПЦ, спр. П-1-1-1-233.
- 38.Стусик М. Інтерв'ю від 23.02.1995, м. Коломия//АПЦ, спр. П-1-1-494.
- 39.Тиха О. Інтерв'ю від 28.01.1993, м. Львів// АПЦ, спр 86.
- 40.Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 146., оп. 8, спр. 1919.
- 41.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 182.
- 42.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 228.
- 43.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 29.
- 44.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 43.
- 45.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 50.
- 46.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 56.
- 47.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 67.

- 48.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 74.
- 49.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 76.
- 50.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1в, спр. 867.
- 51.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1р, спр. 204.
- 52.ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1р, спр. 207.
- 53.ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 50.
- 54.ЦДІАЛ, ф. 694, оп. 1, спр. 1.
- 55.Цегельська Л. Інтерв'ю від 16.06.1993, м. Тернопіль// АПЦ, спр. П-1-1-178.
- 56.Цегельська М. Інтерв'ю від 04.07.1996, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-672.
- 57.Цегельський Д. Інтерв'ю від 17.06.1996, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-178.14.
- 58.Цибулько М. Інтерв'ю від 04.03.2004, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-1602.
- 59.Цимбала О. Інтерв'ю від 30.04.1993, м. Львів// АПЦ, спр. П-1-1-135.
- 60.Щуровський М. Інтерв'ю від 28.01.1998, м. Львів// АПЦ, спр 425.
- 61.Яримович О. Інтерв'ю (б. р.) // АПЦ, спр. П-1-1-336.
- 62.ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 159, спр. 507, арк. 17 зв.; спр. 465, арк. 14-14 зв.; спр. 461.
- 63.ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 159, спр. 479, арк. 3 зв., спр 481.

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

- 64.*Конференції Архиєреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902 – 1937)* / ред. А. Кравчук Львів 1997.
- 65.Кузьмович-Головінська М. *Зарваниця. Листки споминів*. Торонто 1972.
- 66.*Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944.* – Т. II:Церква і суспільне питання, кн. 2: Листування / Упор. А. Кравчук. – Львів 1999.
- 67.Пристай О. *З Трускавця у світ хмародерів: Спомини з минулого і сучасного:* У 4 т., Т. II. Львів – Нью-Йорк, 1935.
- 68.*Святійшого Вселенського Архиєрея Пія з Божої ласки Папи XII Енцикліка до достойних братів – патріархів, приматів, архиєпископів, єпископів та інших місцевих ординаріїв, що в мирі та злуці з Апостольським*

- Престолом. В 350-ліття з'єдинення Української Церкви з Апостольським Престолом.* Рим-Гроттаферрата 1946.
- 69.Сергійчук В. *Нескорена Церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу*, Київ 2001.
- 70.Сліпий Й. *Спомини*. Львів – Рим 2017.
- 71.Шухевич С. *Моє життя. Спогади*. Лондон 1991.

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

- 72.Бойко Р. Діяльність греко-католицького підпілля середини 1950-х і середини 1980-х рр.// *Історія релігій в Україні*, Кн. 1/ред. Т.Вишневська/ Львів (2009) 700-706.
- 73.Боцюрків Б. УГКЦ в катакомбах (1946-1989) // *Ковчег I*, Львів (1993) 123-164.
- 74.Гуркіна С. «Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичності // *Україна модерна*, Ч.11, Київ-Львів (2007) 99-110.
- 75.Гуркіна С. “Возз’єднання по-сталінськи”: греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля // *Ковчег VI*, Львів (2012) 391-404.
- 76.Гуркіна С. Постать єпископа у катакомбній церкві:єрархічна спадкоємність та особливості служіння // *Історія релігій в Україні*, Кн. 1/ред. Т.Вишневська/ Львів (2009) 295-300.
- 77.Дмитришин Н. Між опором і пристосуванням: Греко-католицьке підпілля в системі радянського тоталітаризму // *Ковчег V*, Львів (2007) 256-281.
- 78.Дубицький В. *Рятуймо наші парохії* // *Нива*, ч. 3 (1937) 87–93.
- 79.Жеплинський Б. *Побут українських священників в Галичині першої половини ХХ століття* // *Народознавчі зошити № 5* (2012) 939-950.
- 80.Заярнюк А.- Расевич В. *Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти*// *Ковчег VI*, Львів (2012) 160-192.

81. Колб Н. Матеріальне становище греко-католицьких парохів у Галичині на початку ХХ століття (на прикладі Львівської архієпархії) // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 9, Львів 2001 465 – 479.
82. *Конкордат Польщі з Апостольським Престолом* // *Нива*, ч. 4 (квітень 1925).
83. Марчук В.В. *Греко-католицька Церква у 1914-1923 рр.* // *Український історичний журнал* № 6 (2000) 16-29.
84. Пилипів І. та ін. *Станиславівська єпархія (1885-1939 рр.)* // *Життя*, присвячене історії. Володимир Грабовецький: вчений, громадський діяч, людина, Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника 2016 228-270.
85. Пилипів, І. В. *Конкордат Речі Посполитої з Апостольським престолом та його наслідки для ГКЦ* // *Науковий вісник Чернівецького університету*, Вип. 514-515, Чернівці (2010) 166-171.
86. Пилипів, І. Марчук В. *Українська Греко-католицька церква й Українська держава* // *Українознавчі студії: наук.-теорет. журнал Інституту українознав. при Прикарпатському ун-ті ім. В. Стефаника*, № 2 (2000) 205-223.
87. Рудянин І. *Українська греко-католицька церква у громадському житті Східної Галичини на початку ХХ століття.* // *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки*. Вип.12, Луцьк 2007 67-71.
88. Учасник. *Загальні збори Г-ва св. Ап. Павла. У Львові 7.03.1922* // *Нива*. ч. 3-4 (1922).
89. Химка І.-П. *Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині (1772–1918)* // *Ковчег I*, Львів (1993) 73-107.
90. *Шематизмъ всего Клира греко-католического епархій соединенныхъ Перемыскои, Самбѣрскои и Сяноцкои на рѣкъ 1914*, Перемишль 1913;

91. *Шематизмъ всего клира митрополичоу архієпархіи Львѣвскоу на рѣкъ 1914.* Львів 1913.

ЛІТЕРАТУРА

92. *Альманах Станиславівської землі : збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини Т. 2/* ред. М. Климишин. Нью-Йорк-Париж-Сідней -Торонто 1985.
93. *Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини Т. 1/* ред. Б. Кравців. Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен 1975.
94. Бабинський А. *Історія УГКЦ за 90 хвилин.* Львів 2017.
95. Бобикевич-Нижанківська О. *Спомини з моїх років // Бобикевич О. Твори.* Львів 2000.
96. Богачевська-Хом'як М. *Білим по білому: Жінки у громадському житті України. 1884–1939 /* Центр жіночих студій в УКУ. Львів перев. випр. і доповн. 2018.
97. Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)/* перекл. з англ. Н. Кочан Львів 2005.
98. Ваврик В. *Талергоф. В 20-ті роковини народної трагедії галицько-руського народу.* Львів 1934.
99. Великий А. *З літопису християнської України Т. ІХ.* Рим 1977.
100. Грицак Я. *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.* Київ 1996.
101. Гуркіна С. *Роль жінок в Українській греко-католицькій церкві у катакомбний період (1946-1989)/* Роль жінки у Церкві та в сучасному суспільстві, Комісія УГКЦ у справах мирян. – Львів 2019, 24-43.
102. Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918), ч. 1: Галицька руїна 1914–1917 років.* Львів 1923.

103. Заярнюк А. *Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини ХІХ століття // Україна модерна* Ч. 4–5. Львів (2000) 50–80.
104. Іван Павло ІІ, Апостольський лист. *Про гідність і покликання жінки.* (15.08.1988). Львів 1995.
105. *Кодекс канонів Східних Церков.* Львів 1995.
106. Колб Н. *«З Богом за Церкву і Вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках ХІХ століття.* Львів 2015.
107. Мудрий С. *Нарис історії церкви в Україні.* Рим-Львів 1995.
108. Пащенко В. *Греко-католики в Україні.* Полтава 2002.
109. *Перші заковані, біла книга про переслідування віри в Україні.* Буенос-Айрес 1956.
110. Скакун Р. *«Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині.* Львів 2012.

ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛА

111. Гузар Л. До священників, дияконів та семінаристів з нагоди проголошення 2009 року Роком християнського покликання з особливим наголосом на священничому покликанні (1 січня 2009) // <https://kyivsobor.ugcc.org.ua/do-svyaschenyukiv-dyyakoniv-ta-seminarystiv-z-nahody-proholoshennya-2009-roku-rokom-hrystyyanskoho-poklykannya-z-osoblyvym-naholosom-na-svyaschenychomu-poklykanni> (17.12.19).
112. Pío XII, *Lettera enciclica Orientales Ecclesias* (15 грудня 1952)// https://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_15121952_orientales.html (14.12.19).